

Dienst Publiek en Communicatie
Ministerie van Algemene Zaken

SCHEIDEN EN UIT ELKAAR GAAN – het perspectief van mensen met een bi-culturele achtergrond

Rapportage Designproject Informatievoorziening en dienstverlening rondom scheiden en uit elkaar gaan
onder mensen met een bi-culturele achtergrond

Ouafila Bejja-Essayah
Mirthe van den Hee
Joke Hermes
(met medewerking van Emma Stoop en Guido Stompff)

21 november 2023

Inhoudsopgave

SAMENVATTING 4

BELANGRIJKE BEGRIPPEN 6

- Bi-culturele achtergrond 6
- Scheiden en uit elkaar gaan 6
- Hulpbehoefte 6
- Informele hulp 6
- Formele hulp 7
- Huwelijksmigratie 7
- Informatieaanbod van de overheid 7

1. INLEIDING 8

2. METHODEN 9

- 2.1 Diepte-interviews 9
- 2.2. Focusgroepen 10
- 2.3 Co-creatiesessie 10

3. DIVERSE VORMEN VAN HUWELIJKSVOLTREKKINGEN 13

4. ANALYSE PERCEPTIES ROND HET THEMA SCHEIDEN EN UIT ELKAAR GAAN 14

- 4.1 Het huwelijk van het voetstuk 14
- 4.2 Herpositionering van rollen in het huwelijk door emancipatie van de vrouw 18
- 4.3 Culturele en religieuze percepties van scheiden en uit elkaar gaan 21
- 4.4 Redenen tot scheiden of uit elkaar gaan 22

5. PERCEPTIES VAN HULP- EN INFORMATIEBEHOEFTE 27

- 5.1 Eigen sociale netwerk 27
- 5.2 Informele hulp 29
- 5.3 Formele hulp 30
- 5.4 Aanvullende aandachtspunten, informele en formele hulp 32
- 5.5 Percepties van de website Rijksoverheid.nl over scheiden en uit elkaar gaan 33
- 5.6 De juiste informatie voor de kwetsbaarste groepen 33

6. OPLOSSINGSRICHTINGEN 35

- 6.1 Proces co-creatiesessie 35
- 6.2 Validerende inzichten 35
- 6.3 Nieuwe inzichten 36
- 6.4 Vier concepten voor oplossingsrichtingen 37

7. CONCLUSIES 39

- 7.1 Percepties van scheiden en uit elkaar gaan onder Nederlanders met bi-culturele achtergrond 39

7.2 De informatiebehoefte van mensen met een bi-culturele achtergrond in kaart, met bijzondere aandacht voor het huidige informatieaanbod als het gaat om de levensgebeurtenis scheiden en uit elkaar gaan 40

7.3 Ontwerprichtingen voor DPC voor het uitbreiden en/of bijstellen van het huidige informatieaanbod over scheiden en uit elkaar gaan 41

8. AANBEVELINGEN 42

Handreikingen voor vervolgonderzoek 44

Werkwijze algemeen 44

Werkwijze co-creaties 44

Inhoudelijk 45

BIBLIOGRAFIE 47

BIJLAGEN 48

Bijlage 1 Vragenlijsten diepte-interviews 48

Bijlage 2 Opdracht Levenslijn 50

Bijlage 3 Visualisatie levensgebeurtenissen + vertalingen 51

Bijlage 4 Canvas co-creatie-sessie 52

Samenvatting

De Rijksoverheid heeft een informatieplicht voor iedereen in Nederland en streeft hierbij naar inclusieve communicatie. Levensgebeurtenissen vormen belangrijke momenten om mensen zo goed mogelijk te informeren. Scheiden en uit elkaar gaan zijn daar een voorbeeld van. In opdracht van Dienst Publiek en Communicatie (DPC) hebben onderzoekers van Inholland van het lectoraat Inclusie en de Creatieve Industrie zich gericht op Nederlanders met een bi-culturele achtergrond. Het beeld van mensen met een bi-culturele achtergrond is bij de overheid nog te veel gebaseerd op niet onderbouwde aannames.

Concreet is onderzocht hoe Nederlanders met een bi-culturele achtergrond (een meervoudige etnische en/of religieuze identiteit) scheiden en uit elkaar gaan percipiëren en welke informatiebehoefte leeft onder deze zeer diverse groep. Het onderzoek richtte zich expliciet op ontwerprichtingen voor het uitbreiden en bijstellen van het huidige informatieaanbod van de Rijksoverheid. Deze oplossingsrichtingen moeten alle betrokkenen rondom scheiden en uit elkaar gaan beter ondersteunen. Zowel preventief als tijdens het proces, zowel online als offline, zowel door informele als formele betrokkenen en hulpverleners.

Er zijn verschillende methoden gebruikt om inzicht te krijgen in de projectdoelen. Zo zijn dertien diepte-interviews met experts en praktijkdeskundigen gehouden en vijf focusgroepen met mensen die ervaring hebben met scheiden en uit elkaar gaan. Ten slotte is een co-creatiesessie georganiseerd waarbij onderzoekers en opdrachtgevers, samen met de in het onderzoek betrokken partijen, oplossingen bedachten voor het verbeteren van de informatievoorziening rond scheiden en uit elkaar gaan voor mensen met een bi-culturele achtergrond. De praktijkdeskundigen die deelnamen aan het project hadden een bi-culturele achtergrond. De betrokken onderzoekers en opdrachtgevers waren een gemengde groep naar achtergrond.

Het designproject heeft de volgende inzichten opgeleverd.

- A. **Percepties rond scheiden en uit elkaar gaan** zijn veranderd over generaties heen. Scheiden en uit elkaar gaan is voor de jongere generaties niet langer taboe en wordt meer gedoogd. Secularisatie en de minder prominente plek van het geloof hebben hieraan bijgedragen. Tegelijkertijd heeft de toegenomen religieuze kennis onder groepen met een bi-culturele achtergrond geleid tot een sterker gevoel dat individuen zelf mogen beslissen over hun relaties en relatievormen. Daarmee is er meer ruimte om te scheiden en uit elkaar te gaan als er sprake was van een huwelijk. Het toegenomen individualisme en de vergrote sociaaleconomische onafhankelijkheid van vrouwen hebben ook een bijdrage geleverd aan de veranderende percepties van scheiden en uit elkaar gaan. Er zijn ook specifieke inzichten verkregen over de meest kwetsbare groep onder mensen met een bi-culturele achtergrond. Het gaat dan met name over eerste-generatiemigranten en huwelijksmigranten. Zij hebben met een of meerdere belemmeringen te maken, zoals uitbuiting in hun persoonlijke leefsfeer, hebben geen sociaal vangnet, zijn financieel afhankelijk, spreken onvoldoende Nederlands of weten niet bij welke hulpinstanties aan te kloppen om hun zaken te kunnen regelen.
- B. **De informatiebehoefte** van mensen met een bi-culturele achtergrond in kaart brengen, blijkt complex, omdat de context van huwen en scheiden en uit elkaar gaan binnen de groep Nederlanders met een bi-culturele achtergrond heel verschillend is. Dat geldt ook voor informele en formele helpers. Zo zijn er verschillende type huwelijksvoltrekkingen, kan er sprake zijn van de bemoeienis en invloed van (schoon)familie, van een taalbarrière en zeer ongelijke

machtsverhoudingen in de persoonlijke sfeer. Basiskennis van verschillen tussen religieuze oriëntaties is noodzakelijk, zodat mensen voor hen relevante startpunten kunnen vinden.

- C. Ten aanzien van de informatievoorziening van de Rijksoverheid over scheiden en uit elkaar gaan betekent dit dat **cultuursensitiviteit van groot belang** is. Beelden van etnisch-religieuze minderheidsgroepen moeten geactualiseerd worden. Nederlanders met een bi-culturele achtergrond kunnen niet als één homogene groep worden beschouwd. Het huidige aanbod op Rijksoverheid.nl voldoet hier niet aan en was, volgens de deelnemers, ook moeilijk vindbaar en navigeerbaar.
- D. Er zijn **vier ontwerprichtingen** voorgesteld voor het uitbreiden en bijstellen van het huidige communicatie- en informatieaanbod over scheiden en uit elkaar gaan. Ten eerste: een fysiek en online loket voor informatie is belangrijk. Ten tweede kunnen informele en formele organisaties goede voorlichtingsmodules gebruiken. Ten derde kan voorlichting worden gegeven op scholen (voor ouders) en markten. Tot slot een toolkit met preventieve informatie voor de mensen die met scheiden of uit elkaar gaan te maken hebben en hun helpers. Samenwerking met en tussen overheden, informele en formele organisaties is essentieel voor al deze oplossingsrichtingen.

Hoewel niet al deze suggesties binnen de informatie en diensten van de Rijksoverheid vallen, kan zij in belangrijke mate bijdragen door het beschikbaar maken van correcte, cultuurspecifieke en –sensitieve informatie. Tot slot wordt geconcludeerd dat vervolgonderzoek wenselijk is, waarin deze en andere oplossingsrichtingen kunnen worden uitgewerkt via co-creatiesessies en gebruikerstesten.

Belangrijke begrippen

Hieronder worden de centrale termen gedefinieerd die in dit rapport worden gebruikt.

Bi-culturele achtergrond

Bi-cultureel wordt door kennisinstituut Movisie in 2023 gedefinieerd als: identificatie (verbinding of categorisatie) met twee of meer culturen, etniciteiten of nationaliteiten. Het kan zijn dat iemands ouders of grootouders vanuit het herkomstland naar Nederland zijn gekomen, of dat zij zelf naar Nederland geëmigreerd of gevlucht zijn. Iemand met een bi-culturele achtergrond kan bijvoorbeeld ook opgegroeid zijn in een religieuze omgeving, wat een extra dimensie met zich meebrengt. De relatie en mate van verbondenheid die zij hebben met Nederland, de Nederlandse cultuur en met (de cultuur uit) het land van herkomst kan verschillen (Jak en Keers, 2023).

In dit rapport wordt gesproken over mensen met een **bi-culturele achtergrond**. Deze mensen identificeren zich vaak als Nederlander, maar ook als bijvoorbeeld Turks of Surinaams. Samen met DPC is gekozen de focus te leggen op Nederlanders met een Surinaamse (Hindoestaanse, Javaanse, Chinese, Creoolse en Indiaanse), Antilliaanse, Turkse en/of Marokkaanse achtergrond. In de gesprekken bleken kleur en etniciteit van weinig belang. Traditie en religie zijn daarentegen des te belangrijker als het gaat om scheiden en uit elkaar gaan. In de gesprekken ging het over de islam, het hindoeïsme en het christendom.

Scheiden en uit elkaar gaan

In dit rapport wordt gesproken over **scheiden** en **uit elkaar gaan**. Net zoals andere Nederlanders, kiezen mensen met een bi-culturele achtergrond er niet per definitie voor om voor de Nederlandse wet te trouwen. Er vinden ook andere vormen van huwelijksvoltrekkingen plaats of er is sprake van eerder elders voltrokken huwelijken. Denk hierbij aan religieuze en/of buitenlandse huwelijken die niet worden geregistreerd in Nederland en die ook niet erkend worden door de Nederlandse wet. Wanneer er in dit rapport wordt gesproken over scheiden, worden hier scheidingen vanuit *alle* huwelijksvoltrekkingen mee bedoeld, zoals die zijn benoemd door de geïnterviewden in dit onderzoek. Dit is belangrijk omdat bij uit elkaar gaan, procedures, rechten en plichten vanuit een dubbele achtergrond als tegenstrijdig kunnen worden gepercipieerd en ook tegenstrijdig kunnen zijn.

Hulpbehoefte

Met **hulpbehoefte** wordt de afhankelijkheid van zowel formele als informele hulp bedoeld. Die kan bijvoorbeeld worden geboden door familieleden en vrienden, maar ook door maatschappelijk werk, zelfhulporganisaties en religieuze leiders.

Informele hulp

Onder **informele hulp** wordt de hulp die laagdrempelig en lokaal is verstaan. Daaronder valt de hulp van familie en vrienden, maar ook hulp die een relatie heeft met, maar niet officieel onderdeel uitmaakt van een specifieke keten in de hulpverlening. Het gaat dan bijvoorbeeld om de hulp die zelforganisaties, zoals Nisa for Nisa en Moederskracht bieden. De medewerkers en vrijwilligers van deze informele organisaties zijn niet per definitie gecertificeerd om specifieke hulp te bieden. In dit onderzoek bleken ze belangrijk, omdat ze laagdrempelige hulp aanbieden dicht bij mensen, waarvan veel gebruik wordt gemaakt. Deze groep heeft grote praktische ervaringsdeskundigheid.

Formele hulp

Onder **formele hulp** worden instanties en personen verstaan die opgeleid zijn om specifieke hulp aan te bieden. Zij kunnen lokaal gevestigd zijn, maar dat hoeft niet per se. Zij zijn in de regel onderdeel van een specifieke keten in de hulpverlening. Voorbeelden hiervan zijn buurtteams, advocaten, maatschappelijk werkers, Ouder-Kind-Teams (OKT's) en huisartsen.

Huwelijksmigratie

Huwelijksmigratie verwijst naar de situatie waarin "[...] een in Nederland gevestigde persoon een relatie aangaat met een partner van over de grens en het paar besluit samen in Nederland een bestaan op te bouwen [...]. De buitenlandse partner die voor een duurzame relatie naar Nederland verhuist, is dan de huwelijksmigrant" (Sterckx et al., 2014). Onder deze definitie van huwelijksmigratie vallen alle duurzame relaties, trouwen, geregistreerd partnerschap en niet formeel geregistreerde relaties, zoals ongehuwd samenwonen. In de citaten in dit rapport worden in dit verband ook de termen **importbruiden** en **bruidegoms** gebruikt.

Informatieaanbod van de overheid

In de interviews is bekendheid met en zoekgemak in het **informatieaanbod van de overheid** gecheckt aan de hand van de huidige informatiepagina over scheiden en uit elkaar gaan op Rijksoverheid.nl. Andere vormen van informatie (bijvoorbeeld door lokale overheden) zijn gezien de aard van deze opdracht niet voorgelegd of door geïnterviewden spontaan genoemd.

1. Inleiding

De Rijksoverheid wil dat iedereen mee kan doen in de samenleving. Iedereen moet op een gelijke manier gebruik kunnen maken van de informatie en dienstverlening van de Rijksoverheid. Daarom streeft de Rijksoverheid naar inclusieve communicatie.

Inclusieve communicatie is communicatie die zoveel mogelijk mensen probeert te bereiken en te betrekken, waarbij toegankelijkheid, herkenning en begrip worden nagestreefd en waarvan het resultaat leidt tot positieve communicatie, vrij van stereotypen (Challouki, 2021).

Dit gaat verder dan de informatieplicht van de overheid. Hierbij wordt rekening gehouden met de elementen bereikbaarheid, toegankelijkheid, begrijpelijkheid en herkenbaarheid. DPC heeft Inholland onderzoekers van het lectoraat Inclusie en de Creatieve Industrie opdracht gegeven om de beleving van scheiden en uit elkaar gaan onder Nederlanders met een bi-culturele achtergrond in kaart te brengen en richtingen te suggereren voor het verbeteren van het huidige informatieaanbod als het gaat om bereikbaarheid, toegankelijkheid, begrijpelijkheid en herkenbaarheid.

DPC vermoedt dat de communicatie- en informatiestromen rond de thema's 'scheiden' en 'uit elkaar gaan' nog onvoldoende aan bovenstaande elementen voldoen. Het gaat dan in het bijzonder om het **bereiken** van mensen met een bi-culturele achtergrond. Het beeld over mensen met een bi-culturele achtergrond is bij de overheid nog te veel gebaseerd op niet onderbouwde aannames.

Concreet heeft de opdracht de volgende doelen:

- A. de percepties rond de thema's scheiden en uit elkaar gaan onder -de breed gedefinieerde groep- mensen met bi-culturele achtergrond inzichtelijk maken;
- B. de informatiebehoefte van de zeer diverse groep mensen met een bi-culturele achtergrond in kaart brengen, met bijzondere aandacht voor het huidige informatieaanbod als het gaat om de levensgebeurtenis scheiden en uit elkaar gaan;
- C. duidelijk maken hoe de overheid cultuursensitief kan werken. Is het beeld van etnisch-religieuze minderheidsgroepen actueel? Kunnen Nederlanders met een bi-culturele achtergrond wel als één groep worden beschouwd?
- D. het aanbieden van ontwerprichtingen aan DPC voor het uitbreiden en/of bijstellen van het huidige communicatie- en informatieaanbod over scheiden en uit elkaar gaan.

2. Methoden

In dit project is ontwerpend onderzoek toegepast. Allereerst is er literatuuronderzoek gedaan naar vergelijkbare thema's ter voorbereiding van het veldwerk. Ten tweede zijn de huidige percepties van scheiden en uit elkaar gaan onder mensen met een bi-culturele achtergrond onderzocht middels interviews en focusgroepen. Daarnaast is aan verschillende (ervarings)deskundigen om feedback gevraagd op de huidige informatievoorziening via Rijksoverheid.nl. Vervolgens is in een co-creatiesessie met stakeholders verkend wat de gewenste situatie is en welke mogelijkheden er zijn om daar een stap naartoe te zetten. Deze methode van onderzoek geeft toegang tot de manieren van denken van betrokkenen. De oplossingen die worden genoemd, zijn in de regel minder belangrijk (*framing*, Stomppf, 2018), maar geven vooral aan hoe stakeholders de situatie zien en waar ze mogelijkheden zien om een stap te zetten.

Deze kwalitatieve methoden van onderzoek en ontwerp gaan in op het waarom van percepties, de meningen en gedragingen. Ze zijn indicatief en richtinggevend. Individuele voorbeelden geven, in aanvulling op de beschreven trends in het materiaal, een goede indicatie voor wat 'leeft' onder mensen met een bi-culturele achtergrond. Uitkomsten kunnen echter niet gegeneraliseerd worden naar alle mensen met een bi-culturele achtergrond. De vier bi-culturele groepen die zijn betrokken in dit onderzoek, zijn daarvoor te verschillend van elkaar. Bovendien is er binnen deze gemeenschappen ook veel diversiteit in perspectieven, ervaringen, religies, achtergronden, enzovoorts. Terugkerende thema's zoals die in de gesprekken door de geïnterviewden zijn aangedragen worden daarom telkens ook specifiek gemaakt en onderbouwd met citaten.

2.1 Diepte-interviews

Er zijn begin 2023 dertien diepte-interviews gehouden met experts en ervaringsdeskundigen. Deze zijn zowel online als offline afgenomen. Hiervoor is een vragenlijst gebruikt (Bijlage 1) waarin is ingegaan op scheiden en uit elkaar gaan. Tevens is er met deze gesprekspartners gekeken naar de informatie over scheiden en uit elkaar gaan op Rijksoverheid.nl en is hen naar feedback gevraagd. De resultaten staan in hoofdstuk 4 'Analyse percepties rond het thema scheiden en uit elkaar gaan'.

De *experts* bestonden uit:

- een maatschappelijk werker;
- een huisarts;
- een Hindoestaanse religieuze voorganger (pandit);
- een Islamitische geleerde;
- een vertrouwenspersoon van een zelfhulporganisatie;
- een advocate.

Met uitzondering van de maatschappelijk werker hebben zij allemaal een bi-culturele achtergrond. De *ervaringsdeskundigen* hadden ook allen een bi-culturele achtergrond:

- een Marokkaanse vrouw (26 jaar);
- een Surinaams-Creoolse vrouw (30 jaar);
- vier Marokkaanse mannen (30-60 jaar);
- een Antilliaanse man (eind 50);
- twee Surinaams-Hindoestaanse vrouwen (leeftijd eind 50, begin 60);
- een Surinaams-Chinees-Portugees-Javaanse man (60).

2.2. Focusgroepen

In totaal zijn er vijf focusgroepen gehouden. Deze groepen bestonden uit:

- één **Surinaams–Antilliaanse groep** met daarin één Javaanse vrouw, twee Creoolse vrouwen, twee Antilliaanse vrouwen, twee Hindoestaans vrouwen en één Hindoestaanse man. Leeftijd variërend tussen 40-68 jaar, in totaal 8 respondenten, waar ze zijn geboren is niet aan de orde geweest;
- één **Turkse vrouwengroep**: 12 vrouwen, diverse generaties, hier en in herkomstland geboren;
- drie **Marokkaanse vrouwengroepen**: per groep tussen de 3 en 15 vrouwen van diverse generaties, zowel hier als in het herkomstland geboren.

Het proces van deze focusgroepen verliep als volgt:

1. aan het begin kregen alle deelnemers, inclusief de projectleden, een wit A3-vel met daarop een lege, visuele levenslijn (Bijlage 2) om jaartallen en gebeurtenissen op te tekenen. De levenslijn-oefening werd ingezet om het gesprek op gang te brengen en ondersteuning te bieden aan de besproken thema's en verhalen. Daarnaast kreeg iedereen een A4-vel met allerlei plaatjes die de levensgebeurtenissen visueel weergaven (Bijlage 3). Deze waren in het Nederlands, Arabisch of Turks ondertiteld. De afbeeldingen zijn zo divers mogelijk gekozen zodat de verschillende deelnemers zich er (voldoende) in zouden kunnen herkennen;
2. op het A3-papier konden de deelnemers vervolgens met behulp van de plaatjes, scharen, pennen, stiften en stickers hun levenslijn visualiseren, inclusief belangrijke levensgebeurtenissen, zoals 18 jaar worden, het behalen van een rijbewijs, eventuele migratie naar Nederland, een bruiloft, moment van samenwonen, de geboorte van kinderen, eventuele scheidingen, et cetera. Er was ook ruimte voor rolmodellen, normen en waarden, hulpbehoeften en dergelijke;
3. de visualisering maakte hun levenslijn tastbaar. Dat hielp de deelnemers om herinneringen op te halen en die onderling te vergelijken. Hierdoor kwamen relevante onderwerpen naar boven (zoals opvoeding) die op het eerste gezicht niet direct met het thema scheiden en uit elkaar gaan te maken lijken te hebben, maar die de deelnemers wel degelijk hebben gevoeld en gevormd tot hoe ze nu naar belangrijke levensgebeurtenissen kijken. De uitkomsten van dit veldwerk worden in de volgende hoofdstukken besproken.

De interviews en focusgroepen zijn in Maarssen en Amsterdam gehouden. Ondanks actieve, (in)directe werving zijn er geen Turkse en jonge Surinaams-Antilliaanse mannen gevonden en gesproken. Tevens zijn er meer mensen met een Marokkaanse achtergrond gesproken en meer vrouwen dan mannen.

Audio-opnames van de interviews zijn letterlijk getranscribeerd en bij de focusgroepen zijn schriftelijke aantekeningen gemaakt die samen met de levenslijnen als data zijn gebruikt. De transcripten en de notulen zijn in verschillende rondes gecodeerd om de percepties van scheiden en uit elkaar gaan, en alle relevante thema's daar omheen, ook in kaart te brengen zoals opvoeding, genderverhoudingen, generatieverschillen en kennismaking met partner.

2.3 Co-creatiesessie

Tot slot is er een co-creatiesessie georganiseerd waarvoor verschillende betrokken partijen zijn uitgenodigd om samen om de tafel te komen.

Er waren in totaal dertig deelnemers aanwezig, van de volgende partijen:

- Daadkracht;
- MoedersKracht;
- Nisa 4 Nisa;
- Vrouwenrechtswinkel;
- Ouder-Kind Team (OKT);
- GGD;
- Gemeente Stichtse Vecht;
- advocaat;
- ervaringsdeskundigen;
- medewerkers van DPC;
- onderzoekers en studenten van Inholland.

De volgende vraag stond centraal tijdens de sessie:

'Hoe kunnen we (in)formele hulpverleners beter ondersteunen om mensen met een bi-culturele achtergrond van goede informatie over scheiden en uit elkaar gaan te voorzien?'

Onder begeleiding van lector *Design Thinking* Guido Stompff en aan de hand van een papieren 'canvas' (Bijlage 4) werd een antwoord gegeven op die vraag. Het proces van de co-creatiesessie verliep als volgt:

1. na een introductie, ijsbreker en eerste kennismaking, werd de zogeheten '*fish bowl*'-methode ingezet om door de onderzoekers van Inholland de opbrengsten van het veldwerk te delen. In de binnenste kring vond dit gesprek plaats en de buitenste kring luisterde, maar had 'instap'-mogelijkheden om de *fish bowl* te betreden, op een lege stoel te gaan zitten en een vraag te stellen of aanvullende opmerking te maken;
2. vervolgens werden de aanwezigen in vier teams ingedeeld waarbij deelnemers van verschillende partijen en organisaties zoveel mogelijk werden verdeeld. Ieder team kreeg een papieren canvas (Bijlage 4) waar (nieuwe) inzichten vanuit de *fish bowl* werden verzameld, en een gezamenlijk antwoord werd gegeven op de daaruit voortvloeiende vraag wat het grootste probleem is in de informatievoorziening en hulpverlening rondom scheiden en uit elkaar gaan;
3. deze inzichten en antwoorden werden plenair aan elkaar gepresenteerd;
4. na een pauze gingen de teams wederom uiteen en aan de slag met het tweede gedeelte van het canvas, namelijk het bedenken van diverse oplossingsrichtingen passend bij het geformuleerde (grootste) probleem. Het was belangrijk om hierbij in het achterhoofd te houden welke richting elk team wenselijk én kansrijk achtte. Een van de oplossingsrichtingen werd wat meer uitgewerkt;
5. en tot slot wederom plenair gepresenteerd. Elk team kreeg de vraag welke eerste stap binnen hun concept eventueel al gezet kon worden, maar, zoals te lezen in hoofdstuk 9, waren sommige oplossingsrichtingen nog onvoldoende uitgedacht om hier concreet antwoord op te geven. Wel spraken alle deelnemende partijen de wens en behoefte uit om een volgende co-creatiesessie te organiseren om de ideeën voor oplossingsrichtingen verder uit te werken en in gang te zetten.

Naast de verzamelde data uit de canvassen, zijn er door de projectleden en studenten tijdens de sessie notulen gemaakt. Aan de ene kant valideren deze data de resultaten van de interviews en focusgroepen. Aan de andere kant zijn er nieuwe inzichten opgedaan. Beide worden in hoofdstuk 6 uiteengezet.

Nota Bene: Als Kenniscentrum Creative Business hechten we eraan om data, inzichten, methoden en het onderzoeksproces ook te gebruiken voor onderzoekpublicaties. Alle persoonlijke informatie uit zowel het veldwerk als de co-creatiesessie is geanonimiseerd.

3. Diverse vormen van huwelijksvoltrekkingen

Alvorens de percepties rond het thema scheiden en uit elkaar gaan inzichtelijk worden gemaakt, is het belangrijk toe te lichten welke vormen van huwelijksvoltrekkingen in scheidingen worden verbroken. Het blijkt te gaan om heel verschillende processen en procedures.

Onder mensen met een bi-culturele achtergrond vinden ook andere huwelijksvoltrekkingen plaats dan die voor de Nederlandse wet. Zij trouwen bijvoorbeeld ook onder buitenlandse en religieuze wetgeving. Lang niet altijd kiezen ze ervoor om hun buitenlandse en religieuze huwelijk in Nederland te registreren. Als gevolg daarvan hebben ze soms met tegenstrijdige procedures en rechten en plichten te maken. Dit maakt de afwikkeling van een eventuele scheiding complex. De Nederlandse overheid betreft verschillende vormen van huwelijksvoltrekking op dit moment niet in de informatievoorziening. Over de gevolgen van een scheiding bij een huwelijk buiten de Nederlandse wet bestaat dan ook weinig duidelijkheid.

"Vaak zijn ze ook getrouwd voor de Marokkaanse wet. Ik zie dat ze (cliënten, red.) geen kennis over Marokkaanse wet en procedure hebben. Eigenlijk is daarover te weinig informatie. Terwijl als je in Nederland gescheiden bent, je het vrij eenvoudig door kan zetten. Ze hebben toch vaak veel vragen hierover." – Advocade internationaal familierecht

"Als er een koppel is dat wil scheiden, dan krijg ik de vraag wat is de religieuze afwikkeling, rechten en plichten, tussen jou en jouw partner, maar ook tussen jou en Allah, bijvoorbeeld de Hidda (wachtperiode, red.) voor de scheiding. En alimentatie, mag ik dat ook claimen, onderhoudsplicht, et cetera. Daarna zijn er vragen als de echtscheiding eenmaal definitief is." – Islamitische geleerde

Religieuze huwelijken, zoals de 'Nikkah' (islamitisch of imam-huwelijk), komen veel voor maar worden door de Nederlandse wet niet altijd erkend.

"In Pakistan wordt een imam-huwelijk erkend. Dan wordt deze in Nederland ook erkend. In Marokko wordt een imam-huwelijk niet erkend, dus hier ook niet." – Advocade internationaal familierecht

Bij een scheiding kan men vaak geen beroep doen op de Nederlandse wet- en regelgeving rondom scheiden. Deze mensen moeten uiteindelijk een beroep doen op een consulaat (ambassade) of islamitische rechter.

"Wat ook altijd belangrijk is om te vermelden: islamitisch huwelijk (de Nikkah, red.) en het burgerhuwelijk zijn twee verschillende zaken. Als de rechter oordeelt dat je gescheiden bent, dan moet je nog wel islamitisch scheiden. Dat vraagt extra stappen. Als de vrouw wil scheiden, dan moet ze zich wenden tot een islamitische rechter. Er zijn imams die dat doen, maar informeel. En anders moeten ze naar het consulaat of naar Engeland, waar je de Islamic Council hebt." – Islamitische geleerde

Deze citaten laten zien dat individuen die hun weg vinden naar informele en formele hulpverleners weinig idee hebben van hun rechten en plichten. Ze laten ook zien dat helderheid scheppen in alle verschillende vormen en regels niet heel eenvoudig is.

4. Analyse percepties rond het thema scheiden en uit elkaar gaan

Er is een veranderde perceptie van scheiden en uit elkaar gaan bij mensen met een bi-culturele achtergrond. In het verleden was scheiden of uit elkaar gaan een groot taboe (Essayah, 2007). Inmiddels is dit (deels) afgenomen door verschillende ontwikkelingen die in dit hoofdstuk worden uiteengezet.

4.1 Het huwelijk van het voetstuk

Cultureel-historisch is het huwelijk de aangewezen vorm om samen te leven. Dit wordt onderstreept door verschillende religies, bijvoorbeeld zowel in het christendom, hindoeïsme als in de islam:

"Islamitisch oordeel over het aangaan van een huwelijk: het is in beginsel aanbevolen, dat over de kuisheid moet worden gewaakt. Als dat in het geding komt, dan kan het huwelijk verplicht worden." – Islamitische geleerde

"Het begint al bij de religie. Het is eigenlijk een verbintenis voor meer dan één leven. Je bent aan elkaar gebonden voor 4 tot 7 levens." – Pandit

"Trouwen gebeurde in de kerk en in het stadhuis." – Antilliaanse ervaringsdeskundige

Het huwelijk werd vooral vanuit het geloof aangemoedigd, vertellen veel deelnemers, maar door toenemend secularisme bij de Antillianen en Surinaamse Creolen, Javanen en Chinezen is de status van het huwelijk als instituut afgenomen. Bovendien is er in het Nederlands rechtssysteem ruimte geboden om andere samenlevingscontracten te sluiten, wat het voor deze groepen makkelijker heeft gemaakt om te gaan samenwonen. Hierdoor heeft het huwelijk aan waarde verloren als belangrijkste instituut en als enige mogelijkheid om je aan elkaar te binden. Trouwen heeft een veel meer praktische connotatie gekregen.

"Wij hebben samenwonen uitgevonden!" – Surinaams-Creoolse deelnemer, 69 jaar

"Surinamers trouwen niet vaak meer. Als ze trouwen doen ze dat vaak gewoon voor specifieke doeleinden, zoals bijvoorbeeld voor gezinshereniging. Men heeft per definitie geen langdurige relaties meer. Een relatie duurt maximaal 10-20 jaar. Vaak korter. De oudere generaties trouwden wel voor het leven." – Surinaams-Creoolse deelnemer, 30 jaar

Bovenstaand citaat laat zien dat ook andere duurzame relaties afnemen, bijvoorbeeld wanneer mensen (lang) samenwonen. Zowel Surinaamse als Antilliaanse vrouwelijke ervaringsdeskundigen kiezen bewust om niet meer met een man te gaan wonen. Wel een relatie, maar geen afhankelijkheid, oftewel: *"Ik reken niet op jou."* Hierin wordt het onderliggende wantrouwen benoemd dat zij hebben jegens de andere sekse. Mannen zouden rokkenjagers zijn en vaak 'buitenvrouwen' hebben. De vrouwelijke deelnemers geven aan dat mannen daarentegen wel (her)trouwen of gaan samenwonen na een scheiding.

Een andere factor die samenhangt met het afnemen van duurzame relaties, is het normaliseren van alleenstaand moederschap in de afgelopen decennia. Surinaams-Creoolse en Antilliaanse Nederlanders hechten veel waarde aan het krijgen van kinderen op een 'respectabele' leeftijd (halverwege 20) en dus voordat je 'te oud' bent.

"Surinamers hebben dat wel erg. Je mag vrij zijn, maar tot op zekere hoogte. Je moet ook niet te oud zijn om kinderen te krijgen. Ook al heb je geen partner. Je moet op het juiste moment kinderen nemen, niet te jong zeg maar. Onder 17 jaar. Een nicht kreeg een kind op haar 28ste puur vanwege de druk van de omgeving. Op familiefeestjes kreeg ze de vraag heb je geen man of kinderen? Ze heeft echt een kind genomen voor de omgeving. De man moest niets van haar en het kind hebben. Bij ons is het wel zo, als de man niets wil weten van het kind, dan vangt de eerste lijn je op. Je moeder, nichten, neven, broertjes. Familie vangt altijd op." — Surinaams-Creoolse deelnemer, 30 jaar

Voor (een groot deel van) de Surinaams-Hindoestaanse, Marokkaanse en Turkse gemeenschap is samenwonen buiten het huwelijk echter nog wel een taboe. Ook nu nog domineren culturele en religieuze waarden hun dagelijkse leefwereld. Het huwelijk is voor deze groep nog altijd de aangewezen vorm waarin men samenleeft. Intimiteit kan pas in het huwelijk plaatsvinden, omdat kuisheid en eer belangrijke waarden binnen de eigen cultuur zijn. Alhoewel dit met name voor de vrouw geldt.

"Ik ben de oudste dus ik kon het niet maken om niet te trouwen, maar ik zou gewoon samen willen wonen. Je vertelt ook niet dat je een vriend hebt, want dan moest je meteen trouwen. De angst bij de Hindoestanen en hun dochters is meer dat ze zwanger raken en dat ze hierdoor de hele familie te schande brengen." — Surinaams-Hindoestaanse deelnemer, 42 jaar

"De jongens mochten de bloemetjes buiten zetten, maar o wee, als mijn nichtjes dat deden, dan werden ze blauw geslagen. Dus er heerste ook veel angst in het gezin. Alles werd met moeders besproken en soms werden stiekem dingen gedaan. Mijn nichtjes werden door de moeders met argusogen gadeslagen als de maandstond regelmatig haar intrede deed. Het zou namelijk een schande zijn als een van de meisjes voor het huwelijk zwanger zou worden. Het hele gezin zou ten onder gaan, want de kansen voor het vinden van een schoonzoon zouden minimaal worden. En de gemeenschap heeft dan iets te bepraten en ook makkelijk met de vingers te wijzen naar een ander." — Surinaams-Hindoestaanse deelnemer, 66 jaar

Het bovenstaande citaat illustreert dat binnen deze gemeenschap de norm van kuisheid vooral voor de vrouwen geldt en dat geaccepteerd wordt dat mannen niet kuis blijven tot aan het huwelijk. Dit is een ongeschreven regel ondanks dat het niet conform religieuze voorschriften is. Bovendien levert het huwelijk volgens de deelnemers vooral voor de vrouw status op. Vrouwen geven aan dat ze hierdoor meer sociale druk ervaren om op jonge leeftijd (rond de 25 jaar) te trouwen dan de mannen:

Deelnemer 1: *"Voel je niet een bepaalde last op je schouders?"*

Deelnemer 2: *"Jawel, ik ben het enige meisje van de familie die op 28-jarige leeftijd nog niet is getrouwd. Ze zeggen dat ik te kieskeurig ben." — Marokkaanse deelnemers 19-28 jaar*

Doelmatig elkaar leren kennen

Huwbare vrouwen met een Marokkaanse, Turkse en Surinaams-Hindoestaanse achtergrond gaan doelmatig te werk bij het vinden van een geschikte partner. Dit heeft ten eerste te maken met een bepaald wantrouwen jegens de mannen omdat zij, volgens de vrouwelijke deelnemers, niet altijd de

intentie zouden hebben om te trouwen maar uit zijn op intimiteit. Daarom mag de fase van leren kennen niet te lang duren (ongeveer een half jaar), want hoe langer de kennismaking duurt, hoe meer de eer van de vrouw gevaar loopt.

Als mannen wel de intentie hebben om te trouwen en vrouwen in het huwelijk willen lokken, zouden ze vaak een (te) rooskleurig plaatje beschrijven van wie zij zijn en van het toekomstige huwelijk. Andersom zouden de vrouwen zich hieraan ook schuldig maken. De drang om (middels het huwelijk) status te genereren, is bij hen groot. Door deze mechanismen zouden koppels met verkeerde verwachtingen over elkaar in het huwelijk kunnen stappen. Dit heeft volgens de deelnemers vaak scheiden of uit elkaar gaan tot gevolg:

Deelnemer 1: "Kun je hem uitlezen (achterhalen wat zijn intentie is en hoe hij als persoon is, red.) in zes maanden? Dan gaat hij zijn beste zetje doen toch?"

Deelnemer 2: "Ik heb een relatie van 3 jaar gehad. Zelfs dan ken je diegene niet. Nu zeg ik: doe steekproeven over het geloof, vraag mensen die hem kennen over zijn leven. Ik ben van de research. Ik bel en vraag: ken je diegene? Ik kijk op topics op Facebook of zijn naam wordt genoemd. We hebben geen relatie, zeg ik altijd. We leren elkaar kennen. Een relatie hebben, is Hollands. Een beetje doelloos, leuk vriendinnetje/vriendje zijn. Iemand leren kennen doe je snel met een intentie om te trouwen."

Deelnemer 3: "Sommige meisjes willen meteen in het diepe duiken en alles geven. Nee, je moet koud zijn (rationeel en kuis zijn, red.). Wie is hij om alles te krijgen, lichamelijk et cetera. Het gaat om zelfrespect. Wat is hij van je? Hij is niets van jou. Hij is het niet waard. Hij moet het verdienen." — Marokkaanse deelnemers, 19-28 jaar

Het doelmatige aspect van de kennismaking zet zich voort in de pragmatische aanpak van de vrouw tijdens de heimelijke fase, waarin ze stiekem de potentiële kandidaat leert kennen. Het leren kennen gebeurt heimelijk vanwege het gevaar op eerverlies van de vrouw als de omgeving erachter zou komen. Haar kuisheid wordt in deze situatie bediscussieerd. Door het geheim te houden, gunt de vrouw zichzelf tijd om de initiële checklijst af te vinken. Wanneer ze het besluit heeft genomen om te trouwen licht ze allereerst haar moeder in:

"Ik zeg het pas tegen mijn moeder als ik bij een bepaald punt ben aangekomen, dus niet bij elke jongen, maar als ik een bepaalde zekerheid heb. Ik ben van de deadlines. Ik zeg ook tegen hem; 'Wat is het doel in je leven?' Dat soort gesprekken. Je creëert een plan voor de toekomst. Als we dezelfde visie hebben, dan vertel ik het pas tegen mijn moeder." — Marokkaanse deelnemer, 28 jaar

Uit de gesprekken met Turkse, Marokkaanse en Surinaams-Hindoestaanse moeders is naar voren gekomen dat zij hun dochters tijd gunnen om potentiële partners te leren kennen, onder de voorwaarde dat er geen fysiek contact is. Als legitimatie voor het uitstel noemen zij de vele voorbeelden van stellen die door (te) snel te trouwen zijn gescheiden:

"Voorkomen is beter dan genezen! Ik zei tegen mijn dochter ga terug, leer hem maar eerst goed kennen, daarna informeren we je vader wel." — Marokkaanse moeder, 49 jaar

In deze heimelijke fase houden de moeders vaak de relatie voor de vaders geheim, omdat de vaders de beschermheren zijn en zich verantwoordelijk voelen voor de eer van hun dochter. Vaders hebben er baat bij om het proces van trouwen te bespoedigen:

"Als ik iemand spreek, dan weet mijn moeder het als eerste. Niet gelijk, laat me hem eerst testen. Dan ben ik er nog niet over uit of het trouwmateriaal is. Soms via de app of bellen. Is het een goede jongen, dan ga ik mijn ouders informeren. Als mijn vader het weet, is het serieuzer. Mijn moeder is mijn beschermer. Dan kan ik rustig met hem praten. Dat stiekeme gedrag hoeft niet. Mijn moeder is niet mijn vriendin, maar ik kan veel aan haar vertellen. Dat ik ga afspreken niet. Wel dat ik met iemand praat, dan zegt ze check of het een goede jongen is." — Marokkaanse deelnemer, 21 jaar

Hoe (de aanpak van) de kennismaking dan ook verliep, het betrekken van ouders (en soms ook andere familieleden) bij een definitieve partnerkeuze is voor mensen gangbaar, ongeacht hun culturele achtergrond. *"Het verkrijgen van de zegen van de vader is belangrijk"*, zegt een Antilliaanse ervaringsdeskundige hierover. Verliefde stellen zouden minder in staat zijn om hun rationeel vermogen te gebruiken in vergelijking met hun ouders, die veel beter in staat zouden zijn om met het verstand de toekomstige partner van hun kind te beoordelen. Zo wordt er in het bijzonder gekeken of de man in staat is om de dochter te onderhouden en voor huisvesting te zorgen. De volgende criteria gelden voor beide seksen: milieu/familie, karakter, opleiding en hetzelfde geloof aanhangen. Selectie op culturele achtergrond is nog wel aanwezig, maar steeds minder een harde eis.

Overigens geven de deelnemers aan dat de jongere generaties het betrekken van ouders steeds meer als een formaliteit zien.

Bovenstaande informatie gaat uit van stellen die elkaar zelf hebben gevonden. Het fenomeen van gearrangeerde huwelijken komt veel minder voor, maar gebeurt nog af en toe binnen de Surinaams-Hindoestaanse, Turkse en Marokkaanse gemeenschappen. Dit is voornamelijk wanneer het kind zelf geen partner kan vinden waarna ouders en naasten op zoek gaan naar een geschikte partner. De keuze om wel of niet te trouwen met de voorgestelde kandidaat ligt uiteindelijk wel bij het individu.

"Vooral als de kinderen niet een partner kunnen vinden of relaties al achter de rug hebben, dan vertrouwen ze op de ouders. Het is meer dat ze getipt worden en dat er ook wordt gekeken naar de familie, arm, rijk et cetera. Je bent een mens en je wilt het allerbeste voor je kind. Pandits spelen in deze een goede rol, omdat ze heel veel cliënten en gezinnen kennen." — Surinaams-Hindoestaanse ervaringsdeskundige, 65 jaar

Diverse interpretaties van de verlofingsperiode

Wanneer de ouders hun zegen aan het stel hebben gegeven, breekt de verlofingsperiode aan. Hoe dit wordt aangeduid, verschilt per culturele achtergrond. Zo geven Antilliaanse deelnemers bijvoorbeeld aan zich helemaal niet te verloven of een verlofingsfeest te geven, maar direct over te gaan tot de voorbereidingen voor het huwelijksfeest:

"Er bestaat niet zoiets als een verloving, een aankondiging of feestje. Je mag gewoon intiem met je vriendje zijn. Maar het is wel van vriendje naar trouwen." — Antilliaanse ervaringsdeskundige

De Marokkaanse deelnemers geven aan dat op hun verlofingsfeesten vaak de 'Nikkah' (religieus huwelijk) wordt uitgesproken. Indien het stel besluit intiem te zijn, wordt dit niet toegejuicht, maar wel

gedoogd als dit gebeurt. Bovendien wordt in veel gevallen de eis gesteld dat zij binnen een half jaar een huwelijksfeest geven en eventueel volgens de wet zijn getrouwd, uit angst dat de vrouw zwanger raakt tijdens de verloving.

Bij de Turkse gemeenschap betekent een verloving eerder een verlenging van de kennismakingsfase en verloven zij zich vaker langer dan een jaar. De Turken voltrekken de 'Nikkah' pas op het huwelijksfeest en zij mogen tijdens de verlovingsperiode dan ook niet intiem met elkaar zijn. Wel kunnen ze zich als stel in het openbaar tonen.

Ook de Surinaams-Hindoestaanse gemeenschap ziet de verlovingsperiode als een fase van elkaar beter leren kennen. Het stel krijgt toestemming om in het openbaar met elkaar gezien te worden. Intimiteit wordt tijdens de verlovingsperiode niet geaccepteerd, maar jongere generaties houden zich daar vaak niet meer aan. De duur van de verloving is ongeveer tussen de drie maanden en een jaar, en afhankelijk van hoe vermogend de ouders zijn om de bruiloft te bekostigen.

Bij alle culturele groepen geldt dat als een verloving verbroken wordt, hier steeds minder taboe op heerst.

Viering bruiloft

Bijna alle deelnemers geven aan dat bruiloften groots worden gevierd. Het is een moment waarop ouders aan de gemeenschap kunnen laten zien dat zij hun taak als opvoeder hebben volbracht. Zowel het stel als de ouders sparen hier maanden, soms jaren voor. Een bruiloft bestaat namelijk vaak uit diverse ceremonies en festiviteiten. Wederom proberen de jongere generaties zich steeds meer aan deze formaliteiten te onttrekken. Hoe dan ook blijft het een familieaangelegenheid, waar zelfs de jongere generaties niet omheen kunnen, al zouden ze dat wel willen.

"Trouwen wordt in de Antilliaanse cultuur groots gehouden. Iedereen is welkom. Je mag niemand uitsluiten, dan raakt die persoon beledigd. Tegenwoordig zijn de jongeren wel kieskeurig en willen het kleiner houden. Zij maken bewust een keuze: 'Hoe vaak zie ik die persoon die je wilt uitnodigen?'" – Antilliaanse ervaringsdeskundige

"De traditionele 7 dagen bruiloft wordt niet meer vaak gedaan, maar verkort. Hindoestanen geven wel feesten vanaf het begin, maar dan wordt wel eerst een priester geraadpleegd en de volgorde bepaald. Naast de Bhatwaan (dag voor bruiloft), de Vivaah (de huwelijksvoltrekking volgens hindoeritus) wordt het stadhuis gedeelte ook heel uitbundig gevierd met witte jurk. Dus de Nederlandse versie van trouwen in het stadhuis gebeurt ook." – Surinaams-Hindoestaanse ervaringsdeskundige

"Bruiloften moeten bij ons groot, ook vanwege familie en iedereen die uitgenodigd moet worden. Soms wel duizend genodigden! Als je door hen bent uitgenodigd, kun je het niet maken om ze ook niet uit te nodigen. Ook om goud en geld terug te geven die je als huwelijkscadeau hebt gekregen op jouw bruiloft." – Turkse deelnemer

4.2 Herpositionering van rollen in het huwelijk door emancipatie van de vrouw

In het algemeen werken vrouwen in Nederland nog altijd minder dan mannen. Ze manifesteren zich wel steeds meer op de arbeidsmarkt en worden economisch zelfredzamer. Dit roept de vraag op of er sprake is van een herpositionering van sekserollen in het huwelijk en hoe dit verband houdt met de toename van het aantal scheidingen, ook onder Nederlanders met een bi-culturele achtergrond.

(Financiële) onafhankelijkheid nastreven

De beweging naar economische zelfstandigheid is voor de vrouwen met een Surinaams-Creoolse en Antilliaanse achtergrond al decennia geleden in gang gezet. Zij kiezen bewust voor financiële onafhankelijkheid, om voorbereid te zijn op een eventuele scheiding of alleenstaand ouderschap. Dit wordt ook wel door de deelnemers met 'Be your own boss' aangeduid. De vrouwen in een familie helpen elkaar bij de opvoeding van de kinderen.

Voor de Turkse en Marokkaanse vrouwen is deze beweging meer recent. Voorheen waren zij met name verantwoordelijk voor het huishouden en de zorg voor de kinderen (het 'binnendomein').

"De Marokkaanse cultuur is heel belangrijk voor me. Maar soms is sprake van wat bekrompenheid als het gaat om man-vrouw verhoudingen. Ik kom niet uit een traditioneel gezin. Ik ben derde generatie. Door de tijd heen is er verandering binnen onze familie. Vroeger waren sommige dingen taboe. Vrouwen mochten vroeger niet werken of een rijbewijs halen." — Marokkaanse ervaringsdeskundige, 26 jaar

Ongeacht de culturele achtergrond, zijn het de moeders die hun dochters *pushen* om een opleiding te volgen en af te ronden alvorens zich te binden aan een partner. Zo proberen hun dochters los te wrikken van een afhankelijke positie van de man en zelfredzaam te maken.

"Je opleiding is je man." — Surinaams-Hindoestaanse ervaringsdeskundige, 65 jaar

Opleiding is niet alleen een manier om de dochter te stimuleren zelfstandig te worden, maar ook om status te verwerven dat je als opvoeder je taak goed hebt vervuld. Waar voorheen het huwelijk de manier was om status te krijgen in de gemeenschap, heeft een goede opleiding als 'statusverhoger' zijn intrede gedaan.

"Vrouwen ervaren ook meer de sociale druk. Als je dochter HBO heeft gedaan, kun je pronken met je dochter. Ze willen graag met je pronken. Het maakt niet uit wat voor opleiding je hebt gedaan. Dan heb je je taak als moeder goed volbracht. Ik sta er zelf niet zo in. Naar elkaar kijken wat je doet. De één wil beter zijn dan de ander." — Surinaams-Creoolse deelnemer, 30 jaar

"Mijn oudste kind en enige dochter is 18 jaar en doet vwo. Ze wil tandarts worden. Studie voor mijn dochter vind ik heel belangrijk en daarna volgt de rest." — Turkse deelnemer, 35 jaar

Voor de Marokkaanse, Turkse en Surinaams-Hindoestaanse vrouwen van huwbare leeftijd biedt een opleiding uitkomst om de druk om te trouwen een paar jaar uit te stellen:

"Wij stimuleren de dochters om eerst een opleiding af te maken, alvorens te trouwen. Zelf zijn we jong getrouwd en hebben niet de opleiding afgemaakt. Achteraf hebben we er spijt van. Als onze dochters een vriendje zouden hebben, mag hij komen om de hand te vragen. Een tijd verloven tot zij haar studie heeft afgemaakt. Zij is in staat haar eigen boontjes te doppen mocht het huwelijk tot een scheiding leiden." — Turkse deelnemer, 44 jaar

Gedeeld kostwinnerschap

De verschuiving in de genderrollen heeft grote gevolgen voor de verwachtingen van mannen en vrouwen wanneer zij getrouwd zijn. Omdat de vrouw meer is gaan werken, verwacht de man dat zij ook een financiële bijdrage levert aan het gezin. Maar voor Marokkaanse en Turkse vrouwen is gedeeld kostwinnerschap geen vanzelfsprekendheid en zij verzetten zich hiertegen. Gedeeld kostwinnerschap zou namelijk tegen islamitische regels indruisen. Volgens de religie houdt de man de plicht om het gezin te onderhouden, terwijl de vrouw volledige zeggenschap over haar eigen inkomsten heeft. "*Mijn geld is mijn geld. Zijn geld is ons geld*" is een herkenbare uitspraak voor de meeste deelnemers. Volgens hen moeten mannen hun religieuze plicht nakomen en aan hun verplichtingen als kostwinner voldoen. Dat verandert niet, ondanks dat zij als vrouwen ook een inkomen hebben.

"Je zegt, ik ben financieel onafhankelijk. Daar gaat het fout. Als we het geloof gaan bestuderen, dan zien we dat die financiële onafhankelijkheid van de vrouw helemaal niet nodig is. Weliswaar op een bepaald niveau. Dat is het feminisme van tegenwoordig. Als de mannen hun geloof goed onderhouden en hun zorgplicht op zich namen, dan hadden we geen relatieproblemen." — Marokkaanse deelnemer, 21 jaar

Waar vrouwen de norm van gedeeld kostwinnerschap onderschrijven, claimen zij met hun financiële bijdrage aan het huishouden tevens meer zeggenschap in het huwelijk. Haar bijdrage is een vrijwillig gebaar en moet ook als zodanig worden begrepen. Tegenover haar (financiële) bijdrage, vinden vrouwen dat hun man op zijn beurt een bijdrage moet leveren aan de zorg voor de kinderen en het huishouden. Ze werken immers allebei. Omdat verwachtingen niet duidelijk worden afgestemd, zorgt dit voor wrijvingen in het huwelijk: wie heeft nu de broek aan in huis?

De (financiële) onafhankelijkheid van de vrouwen betekent in principe dat zij geen man (meer) nodig hebben om te overleven. Ze kunnen prima zelfstandig een huishouden runnen, ook met kinderen. Ze hebben betere opleidingen genoten dan voorheen en een betere positie op de arbeidsmarkt.

"Echt een machofiguur. Hij kon het niet fout doen. Ik had het fout gedaan. Dus toen ik zei dat ik wilde scheiden, zei hij: "Ik ga geen cent betalen!" Ik heb gezegd dat dat ook niet hoefde. Ik heb mijn eigen inkomen en we hebben altijd de rekeningen gescheiden gehouden. Ik ben financieel zelfstandig. Ik heb altijd per se fulltime willen werken, omdat ik denk: "Als er wat gebeurt, moet ik zelf kunnen doorgaan". Dus ik kon zeggen: "Ik hoef je geld niet. Ik ga geen alimentatie vragen." En ik moet je zeggen, dat geeft zo veel lucht!" — Surinaams-Hindoestaanse ervaringsdeskundige, 60 jaar

Uit de gesprekken blijkt dat Turkse en Marokkaanse vrouwen ervaren dat veel mannen het gedeeld kostwinnerschap afdwingen en zij dit accepteren, omdat ze graag willen trouwen op een respectabele huwbare leeftijd (rond de 25 jaar):

"Tegenwoordig willen de meiden alles 50-50. Ze zijn te lief. Om maar te kunnen zeggen: ik ben ook financieel verantwoordelijk. Dat kleine stukje wat de man de man maakt, pak je van hem af. Het deel wat je verdient, is van jou. Het moet geen plicht zijn om dat af te staan. Een man moet het voor je over hebben om voor je te willen zorgen. Als hij ja zegt, ik wil voor je zorgen, dan oké, trouw met hem. Het gaat erom dat je intentie goed is. Hij kan alles mooi vertellen, als hij er misbruik van maakt, dan helpt hij zichzelf er ook niet mee. Daar komen scheidingen van." — Marokkaanse deelnemer, 19 jaar

Tot slot ervaren de huwelijksmigranten, zowel de mannelijke als vrouwelijke, (extra) druk van hun partner, en soms ook hun schoonfamilie, om een financiële bijdrage aan het huishouden te leveren. Voor hen is er de dreiging dat zij hun verblijfsstatus verliezen:

"Een dame heeft alles voor hem opgegeven, ook haar onderneming. Eenmaal hier moest ze werken in de schoonmaak, geld op tafel brengen. Zonde. We hebben geprobeerd nog met hem te praten. Het ging gewoon niet. Hij dacht: Jij bent mijn bezit en hoort te luisteren naar wat ik eis. Zij houdt het vol vanwege de angst teruggestuurd te worden naar ouders die arm zijn, gezichtsverlies of een vader die zoveel heeft geïnvesteerd. Dit is een vorm van falen. Deze vrouw is echt gebroken." — Helper stichting

4.3 Culturele en religieuze percepties van scheiden en uit elkaar gaan

In de eerste paragraaf is er gesproken over het huwelijk dat nog altijd een belangrijk instituut is onder diverse bi-culturele gemeenschappen. Dit wordt zowel vanuit cultuur als religie ingegeven. Scheiden en uit elkaar gaan wordt daarentegen sterk ontmoedigd.

Een pandit geeft aan dat het huwelijk een levenslange verbintenis is en dat scheiden of uit elkaar gaan wordt afgekeurd. Scheiden en uit elkaar gaan is in het hindoeïsme niet breed geaccepteerd:

"Het kan eigenlijk niet verbroken worden. Het is een ongeschreven regel dat je trouwt en getrouwd blijft."

Wanneer een Hindoestaan eenmaal gescheiden of uit elkaar is, gedooft de gemeenschap het om met een volgende partner samen te wonen zonder opnieuw te trouwen. Er is al minimaal één keer aan de plicht van het religieuze huwelijk voldaan. Alsnog is trouwen altijd wenselijk(er).

Deelnemers uit de Marokkaanse en Turkse gemeenschappen geven aan dat de islam scheiden en uit elkaar gaan wel toestaat. Door meer kennis over de islam is er bij hen een groeiend besef dat cultuur en religie twee afzonderlijke entiteiten zijn. Waar culturele normen en waarden scheiden en uit elkaar gaan als taboe bestempelen, zou er vanuit religie meer ruimte voor zijn.

"Echtscheiding is in beginsel afgeraden. Het is een goede oplossing als het moet, maar wordt ontmoedigd vanwege de sociale gevolgen voor de kinderen, et cetera. In sommige gevallen worden echtscheidingen zelfs verplicht." — Islamitische geleerde

Wel zijn de religieuze voorschriften rondom scheiden en uit elkaar gaan anders voor mannen dan voor vrouwen:

"Een man kan de echtscheiding mondeling voltrekken. De vrouw kan niet zonder toestemming scheiden. Ze moet toestemming van de man of islamitische rechter hebben. Er zijn legitieme en uiteenlopende redenen voor haar om te scheiden. Bijvoorbeeld als de huwelijksvoorwaarden niet worden nageleefd, er onvoldoende financieel onderhoud is of als haar seksuele behoeftes niet worden vervuld. Dan kan de rechter besluiten dat hij het huwelijk ontbindt." — Islamitische geleerde

Vrouwen hebben daarom legitieme redenen nodig om uit een huwelijk te stappen zonder dat hun eer wordt besmet. Tegelijkertijd wordt de schuld voor echtscheiding steeds meer bij mannen gelegd, omdat zij niet aan hun plichten als man zouden hebben voldaan.

Generatieverschillen in perceptie van scheiden en uit elkaar gaan

Onder de deelnemers zijn de percepties van scheiden en uit elkaar gaan sterk verdeeld. Waar de Marokkaanse, Turkse en Surinaams-Hindoestaanse gemeenschappen vasthouden aan traditionele normen en waarden, laten de Antilliaanse en Surinaams-Creoolse, Javaanse en Chinese gemeenschappen deze grotendeels los. Tevens is er binnen de gemeenschappen zelf diversiteit in percepties van scheiden en uit elkaar gaan waar te nemen. Met name voor de jongere generaties, zowel voor de Surinaamse, Antilliaanse, Turkse en Marokkaanse jongeren, is scheiden en uit elkaar gaan minder taboe, alhoewel de redenen hiervoor weer verschillen. De respondenten geven aan dat jongeren steeds mondiger worden, zich aan de geldende normen en waarden onttrekken en dat van hen wordt geaccepteerd wanneer zij scheiden en uit elkaar gaan:

"In Nederland is het steeds minder taboe. Ik maak het minder mee dat je scheef wordt aangekeken. Deze generatie is anders dan generaties ervoor. Die zijn nog wat mondiger, slikken en accepteren niet alles. Ze weten meer wat hun rechten zijn. Dus logisch dat er meer scheidingen zijn." — Helper stichting

Hoewel gemeenschappen met een bi-culturele achtergrond steeds meer accepteren dat jongeren scheiden en uit elkaar gaan, geldt dat voor ouderen niet. Ondanks relatieproblemen blijven ouderen veelal bij elkaar vanwege de kinderen. Sommigen tonen geduld tot het moment dat de kinderen volwassen zijn en/of uit huis zijn. Dan besluiten zij uit elkaar te gaan. Volgens de deelnemers kunnen oudere generaties op veel onbegrip rekenen. Bij hen vindt de gemeenschap scheiden en uit elkaar gaan nog steeds onnodig.

"Toen ik ging scheiden, was ik ook al 52 of zo. Blijkbaar vinden mensen je dan oud. "Waarom zou je dan nog scheiden?" zeiden ze tegen mij. En ik denk: "Daarom juist!" Ik ga met hem niet in één huis oud worden! Ik heb ook de opmerking gehad: "Goh, het is wel een mode-thing, dat scheiden". Toen dacht ik ook "Wat weet jij nou van mijn leven!?"
— Surinaams-Hindoestaanse ervaringsdeskundige, 63 jaar

4.4 Redenen tot scheiden of uit elkaar gaan

In de interviews en de focusgroepen wordt een aantal redenen genoemd waarom men wil scheiden, uit elkaar wil gaan of dat overweegt. In willekeurige volgorde zijn dat:

- familiebemoeienis;
- huiselijk geweld;
- geld;
- slechte communicatie of miscommunicatie;
- vreemdgaan;
- ongeduld.

De verschillende redenen worden hieronder toegelicht.

Familiebemoeienis

De inmenging van familie in de relatie wordt als een van de voornaamste redenen tot scheiden en uit elkaar gaan genoemd. De mate van familiebemoeienis verschilt natuurlijk per huwelijk, maar alle deelnemers zijn het erover eens dat huwelijken en scheidingen familieaangelegenheden zijn waaraan niemand zich kan onttrekken.

Alhoewel een van de deelnemers vertelde dat zij initieel een goede band had met haar schoonfamilie en het bij hen thuis heel gezellig vond, was de bemoeienis en invloed van de schoonfamilie in de moeilijke momenten in het huwelijk minder positief.

"Dat was na een half jaar huwelijk. Toen heb ik aan mijn ouders verteld wat er was gebeurd. Uiteindelijk kwam hij met zijn familie, zodat ze zouden bemiddelen. Ik kreeg van zijn familie te horen: "Ja, je bent ook koppig. Je moet doen wat hij zegt. En hij moet ook wat losser worden. Kom gewoon mee, vervloek shaitan (satan, red.) en zand erover."
— Marokkaanse ervaringsdeskundige, 26 jaar

Familiebemoeienis is het meest zichtbaar en intens bij huwelijken die gesloten zijn met een partner uit het herkomstland. In sommige gevallen leidt dit tot huiselijk geweld.

Huiselijk geweld

De relatie tussen familiebemoeienis en huiselijk geweld (zowel fysiek als psychisch) komt bij alle bi-culturele gemeenschappen voor. Uit de gesprekken met de Surinaams-Hindoestaanse, Turkse en Marokkaanse deelnemers blijkt dat de mate van machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen een belangrijke voorspeller is van hoe een huwelijk zal verlopen. Vooral in traditionele gezinnen wordt in veel gevallen de vrouw na het trouwen als eigendom van de schoonfamilie beschouwd. Haar echtgenoot en zijn familie krijgen in veel gevallen volledige zeggenschap over het leven van de vrouw. Volgens de pandit worden bij escalatie dochters door hun ouders aangemoedigd om geduld te hebben en bij de partner te blijven:

"Je hebt veel bemoeienis van ouders. Je hebt familie van de man. Zij beslissen hoe geleefd wordt. Eigen autonomie is er niet. Als de vrouw zegt: "dit hou ik niet vol", dan wordt ze door de eigen ouders teruggestuurd! De hulp die ze zou moeten krijgen, krijgt ze niet. Ze krijgt te horen dat er niet gepraat wordt over scheiden." — Pandit

De deelnemers geven aan dat huiselijk geweld geen generatieverschillen kent:

"Toen ging het even goed en toen kregen we weer ruzie. We zouden naar Marokko gaan. Hij had een feestje met zijn vrienden georganiseerd thuis. Ik was koppig en wilde niet zeggen waar ik naartoe ging. Ik had hem wel paar dagen eerder verteld waar ik naartoe ging, maar hij was het vergeten. Hij wilde zijn mannelijkheid laten zien. Hij zei je gaat niet de deur uit tot ik weet waar je naartoe gaat. Ik deed alsof ik dom was. Hij klapte de deur dicht en hij zei: "ik wil weten waar je naartoe gaat!" Toen pakte hij mij bij mijn keel. Hij sloeg. Ik sloeg terug. Alle agressie heb ik geuit. Maar onze krachten zijn niet gelijk. Het was helemaal geëscaleerd. We zaten onder het bloed. Toen zei hij: "je moet oprotten uit mijn huis." — Marokkaanse ervaringsdeskundige, 26 jaar

Vooral bij huwelijksmigranten is huiselijk geweld goed zichtbaar. Verschillende voorbeelden zijn genoemd waarin schoonmoeders macht uitoefenen bij een huwelijksmigrant en hen daarmee klein willen houden en de tijdelijke verblijfsstatus als pressiemiddel inzetten. De assumptie over mensen uit het herkomstland is dat zij onderdanig en gehoorzaam zijn, terwijl zij vaak mondiger en geëmancipeerd zijn. In combinatie met de houding en druk van de schoonmoeder, ontstaan er binnen dit soort huwelijken vaak confrontaties met huiselijk geweld tot gevolg.

"Er is veel familiebemoeienis. Veel importbruiden wonen in bij schoonouders. Een dame werd toen ze hoogzwanger was mishandeld door schoonmoeder en kwam daarna op straat te staan. Er wordt bedreigd: 'Als je niet doet wat ik wil, dan stuur ik je terug.' Het gaat vaak om importbruiden. Je bent niet verplicht om een eigen woning te hebben als je een partner uit het buitenland wil halen. Dat is afgeschaft. Zolang je maar kan aantonen dat de woning waarin je verblijft groot genoeg is. Dan beland je dus vaak met schoonfamilie onder één dak. Maar de importbruiden zijn toch geleerd, mondig. Ze hebben het beter voor elkaar in eigen land." — Helper stichting

Dit kan vaak lange tijd doorgaan, omdat diegene meestal geen eigen sociaal vangnet heeft, de Nederlandse taal niet kent of onvoldoende onder de knie heeft, zijn of haar rechten niet kent, en/of geen (financiële) middelen heeft om te scheiden en uit elkaar gaan. Teruggaan naar het herkomstland of scheiden of uit elkaar gaan betekent vaak eerverlies.

"Importhuwelijken gaan niet goed. Partijen verwachten iets anders van elkaar. Wantrouwen: 'Waarom is hij met mij getrouwd? Gaat het om een verblijfsvergunning?' De ander vraagt zich af: 'Kan ik wel zeggen hoe ik in het huwelijk sta? Straks neemt ze mijn papieren van me af.'" — Advocate internationaal familierecht

"Sommige mannen hebben nog steeds een traditionele denkwijze: De vrouw hoort thuis te zijn. Ik ben de man en ik onderhoud, dus ik ben de baas. Dan denken ze er met een importbruid te komen en vergeten dat die vrouwen verder ontwikkeld zijn dan de vrouwen van hier." — Helper stichting

Geld

Geld lijkt een belangrijke factor om te trouwen, maar kan ook een reden tot scheiden of uit elkaar gaan zijn. Financiële problemen of zelfs armoede komt in de gesprekken vaak naar voren.

"We proberen eerst te kijken of het huwelijk te redden valt. Proberen een middenweg te kiezen. Scheiden is niet altijd de oplossing. Misschien kunnen we met de partner praten en bemiddelen. Stel de cliënt zegt: "We hebben financiële problemen. Ik heb geen eigen inkomsten." Maar heeft hij dat dan wel? Dan kijken we of hij misschien een bankrekening voor haar kan afsluiten met een maandelijkse bijdrage die zij kan uitgeven of waarop de kinderbijslag gestort kan worden. We vragen ook altijd: "Hoe gaat het met de kinderen? Gaat het goed met school?" Je bekijkt het gezin vanuit verschillende perspectieven." — Vertrouwenspersoon stichting

Economische uitbuiting is een andere reden. Zo zijn er mannen die door hun vrouw en/of schoonmoeder worden opgedragen om hun salaris voor een (groot) gedeelte over te dragen, of allerlei rekeningen te betalen buiten zijn gezin. Denk hierbij aan het betalen van de rekeningen van familieleden van de vrouw. Sommige mannelijke deelnemers moesten een tweede baan nemen om alle kosten te kunnen betalen.

Ook vrouwen hebben te maken met armoede en extreme financiële uitbuiting. Soms werken vrouwen niet en hebben ze geen eigen inkomen. Soms mogen ze niet werken, moeten ze hun eigen inkomen afdragen of krijgen ze geen geld van hun man.

"Het is uiteindelijk een vchtscheiding geworden. Oorzaak daarvoor was geld. Ik had een eigen bedrijf. Ze wilde alles hebben, door de advocaat gepusht vermoed ik. Ik vond het jammer dat ze geen mediator wilde. Ze zei: "Nee, je bent te geslepen. [...]" Daardoor hebben wij geen goed contact meer. Ik deelde tijdens het scheidingsproces eerst alles met haar. De auto, mijn eigendommen, et cetera. Als ze vriendschappelijk te werk was gegaan, was het anders geweest." — Surinaams-Chinees-Portugees-Javaanse ervaringsdeskundige, 60 jaar

Slechte communicatie en miscommunicatie

Een andere reden die wordt genoemd en op verschillende manieren wordt uitgelegd, is (mis)communicatie. Ten eerste vindt er soms helemaal geen communicatie plaats. Eén Turkse vrouw in de focusgroep vertelde hier uit eigen ervaring openhartig over. Zij en haar man praatten nauwelijks met elkaar in de eerste twee jaar van hun huwelijk, vanwege drukte door werk, studie en opvoeding. Hierdoor gingen ze langs elkaar heen leven. Zij zijn op een gegeven moment wel, afzonderlijk van elkaar, naar een mannelijke en vrouwelijke religieuze bemiddelaar gegaan. Uiteindelijk hebben ze van scheiden afgezien en zijn ze bij elkaar gebleven.

Ten tweede wordt genoemd dat vrouwen meer dan vroeger mondiger zijn. Hierdoor vindt vaker onenigheid plaats. Ten derde komt het bij stellen voor dat beiden mondig en koppig zijn waardoor ze niet naar elkaar luisteren, zoals het citaat van deze man omschrijft:

"We luisterden ook niet naar elkaar. Ze had vooral een grote mond en ik kan ook mijn mond niet houden." — Marokkaanse ervaringsdeskundige, 32 jaar

Vreemdgaan

Alhoewel dit niet altijd voor mannen en vrouwen dezelfde gevolgen heeft, is vreemdgaan voor velen ook een reden tot scheiden en uit elkaar gaan. Als de man vreemdgaat, wordt dat vaker gedoogd of door de vingers gezien, dan wanneer de vrouw vreemdgaat. Volgens de deelnemers hebben sociale media het gemakkelijker gemaakt om vreemd te gaan:

"Met sociale media is het contact ook makkelijk gelegd. Geen haar op je hoofd die denkt om met een vreemde contact te leggen op straat, maar met sociale media is het zo laagdrempelig. En als de ander erachter komt, dan heb je de poppen aan het dansen." — Advocate internationaal familierecht

Jongeren ongeduldiger

Tot slot zeggen de deelnemers dat, vergeleken met oudere generaties, jongeren ongeduldiger zijn en daardoor sneller scheiden of uit elkaar gaan. Ze kunnen het vaak niet voor langere tijd volhouden en geven sneller op. Het werd al eerder benoemd dat scheiden en uit elkaar gaan onder jongeren tevens meer geaccepteerd wordt dan bij ouderen.

Deelnemer 1: *"Daarnaast alles overhaast doen. Zo snel mogelijk trouwen. Geloof en geduld, dat hebben ze niet meer [...]."*

Deelnemer 2: *"Mee eens. Er moet bepaalde respect zijn. Eén van de twee moet geduld hebben. Vrouw moet dan Sabr (geduld, red.) hebben."*

Deelnemer 1: *"Ik heb zelfs gedacht: scheid je omdat je geen geduld hebt? Kon je echt je*

mond niet houden? Dat is de reden waarom vrouwen niet zomaar kunnen scheiden. Ze zijn te emotioneel."

Deelnemer 2: "Vroeger was scheiden echt de laatste optie. De relatie moest gewoon gewelddadig zijn." — Focusgroep Marokkaanse meiden, 19-28 jaar

In de gesprekken wordt benadrukt dat bij de oudere generaties mensen vaak wel jarenlang huwelijksproblemen hebben alvorens het tot een scheiding komt. Dit heeft onder andere te maken met de lange aanloop tot het vertrouwen van iemand om het mee te delen. Men tast lang af bij wie er aangeklopt kan worden met problemen. Dit geldt zowel voor binnen de eigen sociale kring als voor het inschakelen van professionele hulp.

5. Percepties van hulp- en informatiebehoeften

Dit hoofdstuk beschrijft de uitkomsten van het veldonderzoek naar het tweede doel van dit project, namelijk:

De informatiebehoeftes van de zeer diverse groep 'mensen met een bi-culturele achtergrond' in kaart brengen, met bijzondere aandacht voor het huidige informatieaanbod.

De hulp- en informatiebehoeftes zijn grofweg in twee thema's opgedeeld: percepties van hulp- en informatiebehoeftes in het algemeen en percepties specifiek van de informatie op de website Rijksoverheid.nl waar het gaat over scheiden en uit elkaar gaan. Binnen het eerste thema is er een onderscheid gemaakt tussen het eigen sociale netwerk (familie en vrienden), informele hulp door lokale organisaties en formele hulp. Bij het tweede thema komt de informatie scheiden en uit elkaar gaan op Rijksoverheid.nl, de website van de Rijksoverheid, in het bijzonder aan bod. In de interviews zijn ervaringsdeskundigen en professionals gevraagd de informatie op de website te bekijken en beoordelen. Dit zijn patronen van en inzichten over Nederlanders met een bi-culturele achtergrond in het algemeen. Tegelijkertijd zijn er ook een aantal specifiek geldende inzichten verworven over de meer kwetsbaren onder mensen met een bi-culturele achtergrond, die aan het einde van dit hoofdstuk expliciet worden genoemd.

5.1 Eigen sociale netwerk

De drempel om het thema scheiden of uit elkaar gaan met een familielid of vriend(in) te bespreken is vaak hoog. Over het algemeen ligt er nog een zeker taboe op het onderwerp en men wil niet de vuile was buiten hangen. Er is angst voor valse loyaliteit of financiële afhankelijkheid. Liever worden discussies en problemen door het stel zelf opgelost en verder met zo min mogelijk anderen gedeeld. Maar wanneer een situatie schrijnender wordt, ruzies oplopen en gesprekken onderling niet helpen, wordt er binnen het eigen informele netwerk naar een vertrouwenspersoon en/of bemiddelaar gezocht. Als stellen dit punt hebben bereikt, is het niet meer alleen een aangelegenheid van twee individuen, maar zijn familie en/of anderen uit de omgeving intens betrokken.

"Het gebeurt zelden dat iemand alleen komt, maar altijd met zus, ouders, heel vaak de hele familie." — Advocate internationaal familierecht

Afhankelijk van de leeftijd en generatie kunnen dit onder andere de volgende personen zijn:

- volwassen kinderen;
- vaders en moeders;
- ervaringsdeskundigen.

Hulp van volwassen kinderen

Het is van belang om hier een nuance aan te brengen voor wat betreft perspectieven van scheiden en uit elkaar gaan tussen verschillende generaties. De eerste generatie migranten in Nederland zoekt in een proces voor of tijdens scheiden of uit elkaar gaan vaak hulp bij hun volwassen kinderen. In vele gevallen zijn het zelfs de kinderen die hun ouders na jarenlang geruzie overtuigen om de stap tot scheiden of uit elkaar gaan te zetten. De eerste generatie blijft vaak omwille van de kinderen bij elkaar. Moeders zijn

vaak economisch afhankelijk en vaders lukt het niet om naast een baan de kinderen te verzorgen indien ze zouden scheiden of uit elkaar gaan. Ze zijn dus van elkaar afhankelijk. Zodra kinderen volwassen zijn, zijn zij bereid om de moeder economisch te ondersteunen en vervalt de zorgplicht van de vader ten opzichte van de kinderen.

"Na de scheiding gingen we met mijn moeder mee. Mijn broer zorgde voor de huur. Mijn zus ging werken." — Surinaams-Hindoestaanse ervaringsdeskundige, 57 jaar

Daarnaast zijn het de volwassen kinderen die de taal machtig zijn en de ouders wegwijs maken in het proces van scheiden of uit elkaar gaan. Ook vertrouwen ouders erop dat hun kinderen het nieuws dat ze gaan scheiden of uit elkaar gaan verhullen voor de buitenwereld. Bij de eerste generatie, en met name onder leeftijdsgenoten, is het taboe op scheiden en uit elkaar gaan in vergelijking met jongere generaties nog groter. Waarom scheiden of uit elkaar gaan als je al zo veel jaren samen bent? De eerste generatie migranten die nadenkt over of wil scheiden of uit elkaar gaan, kiest er daarom bewust voor om hier niet over te praten met andere familieleden, zoals broers en zussen:

"De generatie van nu (tweede en derde generatie, red.), betreft meestal leden van het kerngezin (ouders, broers en zussen, red.). Import heeft vaak geen familie hier en die nemen een vriend of vriendin of collega mee. De wat oudere generaties hebben met broers en zussen een andere band. Zij willen mooi weer spelen. Dus zullen nooit hun relatieproblemen met hen delen. Wel met volwassen kinderen. Je hangt je vuile was niet buiten. Dat heeft de jonge generatie niet. Die is een open boek. De oudere generatie vindt het schande. Anderen mogen er niet achter komen. Vroeger was scheiden taboe, terwijl we nu beseffen: problemen in het gezin, niemand is gevrijwaard. Als je erover praat, kan het je helpen." — Advocate internationaal familierecht

Hulp van de vaders

Wanneer iemand van de eerste generatie zelf op jonge(re) leeftijd is gescheiden of uit elkaar is gegaan, heeft diegene vrijwel (bijna) altijd hulp gehad van de vader. Ze kenden de weg, regels en procedures niet en dan trad de vader op als beschermheer. Deze rol van de vader is tevens te zien bij de huidige jonge generaties die willen scheiden of uit elkaar gaan. In vergelijking met oudere generaties is het nu een meer symbolische, beschermende rol. Jongeren zijn meer zelfredzaam en weten hun weg wel te vinden. Vaders spelen een belangrijke, beschermende rol en zorgen voor mentale steun:

"Toen kwam mijn ex naar mijn vader om mij zwart te maken. "Ze kookt niet, et cetera. Ze luistert niet." Mijn vader zei: "Ik ken mijn dochter. Er is een verschil tussen hoe ik haar heb weggegeven, als zelfverzekerde onafhankelijke vrouw, en hoe ik haar terug heb gekregen. Emotioneel instabiel." Mijn vader stond aan mijn kant. Hij dacht dat mijn vader zijn kant zou kiezen." — Marokkaanse ervaringsdeskundige, 26 jaar

Hulp van moeders

Moeders hebben weer andere rollen als het gaat om trouwen, scheiden en uit elkaar gaan. Moeders die bijvoorbeeld zelf gescheiden of uit elkaar zijn, bieden tegenwoordig vaker een emotionele steun wanneer dochters willen scheiden of uit elkaar gaan. Het leed dat hun is aangedaan, hoeven de dochters niet ook te ervaren:

"Als je trouwt, ben je van een ander, zeker bij mijn moeders generatie. Ik vond het heel fijn dat mijn moeder zei dat we altijd bij haar terecht konden. Maar het was wel uitzonderlijk. We werden gezien als verwesterd." — Surinaams-Hindoestaanse ervaringsdeskundige, 57 jaar

Hulp zoeken bij ervaringsdeskundigen

Tot slot worden uit het eigen netwerk ervaringsdeskundigen genoemd die worden benaderd en geraadpleegd voor en tijdens het scheiden. Dit zijn personen die in hetzelfde proces zitten of al gescheiden of uit elkaar zijn en vanwege hun ervaringen prettige vertrouwenspersonen zijn. De drempel om het onderwerp 'scheiden en uit elkaar gaan' met hen te bespreken, ligt lager. Ervaringsdeskundigen wijzen vaak de weg naar professionele informatie en/of hulpverlening. Het kan ook voorkomen dat er niemand binnen het eigen netwerk wordt vertrouwd of dat niemand met een passende oplossing komt. Dan moet er worden gezocht naar professionele hulpverlening.

5.2 Informele hulp

Voor de verduidelijking wordt allereerst nogmaals de definitie van informele hulp gegeven. Onder **informele hulp** wordt hulp verstaan die laagdrempelig en lokaal is, die wel een relatie heeft met, maar niet officieel onderdeel uitmaakt van een specifieke keten in de hulpverlening. Voorbeelden hiervan zijn zelforganisaties, zoals Nisa for Nisa en Moederskracht. De medewerkers en vrijwilligers van deze informele organisaties zijn niet per definitie gecertificeerd om specifieke hulp te bieden, maar zijn wel deskundig door eigen- en praktijkervaring.

Religieuze geleerden

Religieuze geleerden, zoals een imam (vanuit de islam) of een pandit (vanuit het hindoeïsme), vallen ook onder informele hulp. Zij worden doorgaans als mediator ingeschakeld, hoewel ze daar niet per se voor zijn opgeleid of gecertificeerd.

"Een van de ambities is het opzetten van een islamitisch loket, council, waar mensen bij kunnen aankloppen voor bemiddeling over hun privékwetsies. Zeker bij huwelijk en scheiding, waar ze terecht kunnen, op een professionele manier op voorgestelde protocollen. Dat is er nu niet. De behoefte is sterk. Het behoort zeker tot mijn ambitie om daaraan bij te dragen. Omdat het er niet is, gaat het best informeel. Mijn e-mailadres is beschikbaar voor vragen. Ze nemen vaak contact op naar aanleiding van een cursus of studie die ze bij mij hebben gevolgd en stellen dan ook vragen over hun privéproblemen." — Islamitische geleerde

In vergelijking met niet-religieuze relatietherapeuten begrijpen zij de koppels beter, omdat zij hierbij ook religie en cultuur in acht nemen. Dit kan helpen bij het bespreken van relatieproblemen. Tegelijkertijd maakt het onderwerp scheiden en uit elkaar gaan, vanwege de gevoeligheid ervan en de angst dat het openbaar wordt, het gesprek weer moeilijker, zoals onderstaand citaat illustreert:

"Voor dit onderwerp is een pandit in hun ogen moeilijk benaderbaar. Hij is religieuze begeleider van beiden. Je gaat niet zomaar drie of vier voorgangers af en bij echtscheidingen is het moeilijker, omdat je beiden vaak dezelfde pandit hebt." — Pandit

5.3 Formele hulp

Ter verduidelijking, onder **formele hulp** worden aangewezen instanties of mensen verstaan die gecertificeerd zijn om specifieke hulp aan te bieden. Zij zijn niet per se lokaal gevestigd en wel officieel onderdeel van een specifieke keten in de hulpverlening.

"Bij problemen in het huwelijk, waar klopt je aan? Een goede huisarts kan een belangrijke rol spelen. Een maatschappelijk werker en een POH (praktijkondersteuner, red.) kan ook een belangrijke rol spelen. Verder kunnen buurt- en wijkteams ook signalen opvangen, maar het blijft mensenwerk en je moet ook het geluk hebben om de juiste persoon te treffen." — Surinaamse-Antilliaanse deelnemers

Om bij een professionele instantie aan te kloppen voor hulp of informatie, moet men zich eerst over meerdere drempels en emoties heen zetten. Wanneer iemand zich uiteindelijk over die drempels heen kan zetten, krijgt diegene dikwijls te maken met lange wachtrijen of onbegrijpvolle of ontoereikende hulp. Dit belast zowel de persoon zelf lichamelijk, psychisch en economisch, maar ook de omgeving en het netwerk om diegene heen. Op het moment dat iemand professionele hulp inschakelt, is het vaak al ernstig gesteld met de situatie of welzijn.

Onder jongeren van Surinaams-Hindoestaanse komaf die willen scheiden of uit elkaar gaan, komen zelfmoordpogingen en zelfdoding vaak voor, volgens een arts met een Surinaams-Hindoestaanse achtergrond. Geloof in reïncarnatie lijkt zelfdoding ook een makkelijker keuze te maken. Hij zegt hierover:

"Scheiden doe je niet. Het is een schande voor de familie, dan lijkt zelfdoding vaak de enige uitweg." — Surinaams-Hindoestaanse arts

De volgende professionele instanties en personen werden genoemd en worden hieronder kort toegelicht:

- huisartsen;
- buurtteams;
- therapeuten/psychologen/maatschappelijk werkers;
- advocaten/juridisch loket.

Huisartsen

De eigen huisarts wordt vaak genoemd bij het inschakelen van formele hulp. Zij staan midden in de samenleving en kennen mensen vaak goed. Over het algemeen ervaren mensen minder schaamte en een drempel om bij de huisarts aan te kloppen voor hulp. Tegelijkertijd schetst het onderstaand citaat dat ook bij een huisarts het bespreken van mentale klachten niet vanzelfsprekend is:

"Als huisarts zit je op een tweesporenbeleid met deze groep. Ze komen met mentale klachten en lichamelijke problematiek. Voordat je mentale klachten bespreekbaar kan maken, moet je eerst lichamelijke klachten onderzoeken. De lichamelijke pijn is reëel, [...] terwijl het ook psychisch kan zijn door chronische stress. Ze staan pas open nadat ze het lichamelijke hebben uitgesloten." — Huisarts

Het definiëren van de zorgvraag is voor een huisarts niet altijd gemakkelijk en vraagt om een cultuur- en gender sensitieve aanpak:

"In tien minuten haal je het er niet uit. Vaak komt de man mee, omdat de vrouw de taal niet goed spreekt. En sommige onderwerpen zijn taboe. Als ze met een vriendin komen, zijn ze opener over zaken. Dan komen de vrouw-man problemen naar boven. Vrouwen pikken veel van mannen. Mentaal en fysiek geweld, vreemdgaan, gokverslavingen, et cetera. Mannen komen ook. Zij komen meestal met spanningsklachten, veel stress en zij weten niet zo goed hoe ze met relatieproblemen om moeten gaan. Ze hebben dan een kort lontje en worden gauw fysiek. Vrouwen laten zich ook niet kisten hoor." — Huisarts

Buurtteams

Bij scheiden en uit elkaar gaan verwijzen de huisartsen vaak door naar buurtteams. Zij ontfermen zich vervolgens over de praktische zaken bij scheiden en uit elkaar gaan:

"We hebben een verwijzende rol. We hebben medewerkers van de buurtteams in de praktijk. Zij zijn in de wijken werkzaam. We hebben twee buurtteams: buurtteam voor volwassenen en buurtteam jeugd en gezin. Als er sprake is van een scheiding, dan zijn er vragen over huisvesting, financiën [...]. Ze hebben hier spreekuur en we verwijzen door, naar hier in het pand. [...] Ik heb een afspraak bij de dokter. Dus heel veilig voor die persoon in kwestie. Het buurtteam werkt nauw samen met alle instanties, financieel en juridisch en scholen van de kinderen." — Huisarts

Voor veel mensen zijn lokale instanties als buurtteams een belangrijke actor bij het inschakelen van professionele hulp, met name tijdens en na het scheidingsproces. Zij zijn goed te vinden door hun lokale betrokkenheid, projecten en locaties en iemand kan vaak binnenlopen tijdens een open avond, wat de drempel tot hulp kan verlagen. De hulp en informatie die buurtteams specifiek kunnen geven, verschilt per organisatie en de aanwezige professionals, maar variëren van het meezoeken naar en het geven van de juiste informatie tot het inschrijven voor een woning.

Therapeuten/psychologen/maatschappelijk werkers

Daarnaast worden professionals als therapeuten, psychologen en maatschappelijk werkers genoemd om hulp in te schakelen, maar de drempel om hier aan te kloppen is hoog. Dat heeft deels te maken met het stereotype beeld dat mensen hebben om naar een therapeut of psycholoog te gaan, vanuit de gedachte: "Ik ben toch niet gek?!". Daar komt bovenop dat mensen niet makkelijk over hun (relatie)problemen praten en daarmee "de vuile was zouden buitenhangen".

"Opvallend is dat mensen met een buitenlandse afkomst vaak voor praktische informatie komen en niet om bemiddeling. Maar ook veel vragen, wat moet ik doen om aan een huis te komen? Als er twijfel is (om wel of niet te scheiden, red.), wil je een keer met zijn tweeën komen? Dat kan ik lastiger van de grond krijgen bij deze groep." — Maatschappelijk werkster

Therapie is daardoor vaak geen optie en vooral mannen ervaren hier weerstand tegen. Zij voelen zich beschermer van het huwelijk en een professional gaat ze niet vertellen wat ze fout doen, zoals onderstaand quote uit de focusgroep met Surinaamse en Antilliaanse deelnemers omschrijft:

"Een relatietherapeut wordt door de mannen afgekeurd. Jezelf blootgeven aan iemand die je niet kent, is moeilijk. Als je aan therapie deelneemt, doe je dat vooral voor de vrouw. Eenmaal deelgenomen, zijn ze er wel blij mee. Dus je moet het tactisch brengen. Hij moet niet het gevoel krijgen dat hij fout is, maar dat jij een aandeel hebt gehad." — Surinaamse en Antilliaanse deelnemers

Advocaten

Tot slot worden advocaten als professionele, formele hulpverleners benaderd. Een advocaat ziet zichzelf als een zakelijke partner die de procedures volgt en bewaakt:

"Het eerste gesprek lijkt op een spraakwaterval. Ik laat ze dan ook hun hart luchten. In vervolggcommunicatie baken ik het af. Als het iedere keer over meningsverschillen in families gaat, wordt het te veel. Ik zeg het gewoon: "Hoe staat u achter de omgangsregeling?" Dat is het enige wat ik wil weten. Maar ze willen het echter uitleggen wat is voorgevallen in de familie en waarom ze dan al dan niet een omgangsregeling willen. Ik moet alleen weten hoe zijzelf tegen de omgangsregeling staan. Dat moet ik weten voor de procedure." — Advocate internationaal familierecht

Het juridisch loket is daarentegen toegankelijker, omdat het in de wijk is gevestigd.

5.4 Aanvullende aandachtspunten, informele en formele hulp

Tot slot zijn er met betrekking tot informele en formele hulp een paar algemene aandachtspunten waarmee professionals rekening moeten houden bij het verlenen van hulp. Hierbij gaat het om een algemeen besef en bewustzijn van culturele verschillen en de invloeden daarvan op zaken als hoe mensen informatie zoeken en/of tot zich nemen, hoe zij reageren op bepaalde hulp, enzovoorts.

"Een maatschappelijk werker heb ik drie maanden gesproken, maar ze begrijpt onze cultuur niet." — Marokkaanse ervaringsdeskundige

"Een black psycholoog liever, eigen kleur. De drempel is wat lager. Problemen zijn complex, dan moet je wel iemand hebben die kennis heeft van jouw situatie." — Surinaams-Creoolse ervaringsdeskundige, 30 jaar

Daarnaast betreft dit specifiek het aanbieden van genderspecifieke hulp: vrouwen praten het liefst met vrouwen en mannen met mannen. Dit heeft er onder andere mee te maken dat de mannen informatie en advies eerder van andere mannen aannemen.

"De spanning kan alleen door een professional worden opgelost, die alles weet. Het liefst iemand van het eigen geslacht, een vrouw door een vrouw en man door een man. Die begrijpt je gewoon beter." — Pandit

Aan het begin van dit rapport is er een toelichting gegeven op de verschillende vormen huwelijksvoltrekkingen die binnen de gemeenschappen van mensen met een bi-culturele achtergrond plaatsvinden. Dit gaat namelijk naast de huwelijken voor de Nederlandse wet, ook over buitenlandse en religieuze huwelijksvoltrekkingen. Een bepaalde mate van bewustzijn en kennis bij de professionals over

het bestaan van deze verschillen en wat dit betekent voor de hulpbehoevende, is cruciaal voor het geven van de juiste hulp en informatie.

5.5 Percepties van de website Rijksoverheid.nl over scheiden en uit elkaar gaan

In de gesprekken is gevraagd naar de mate waarin professionals en ervaringsdeskundigen bekend zijn met de informatie van de Rijksoverheid op Rijksoverheid.nl over scheiden of uit elkaar gaan.

Ten eerste wordt (on)bekendheid en (on)zichtbaarheid van de website genoemd. Een enkele respondent heeft de website over scheiden en uit elkaar gaan van de Rijksoverheid als hulpbron genoemd, maar over het algemeen is de website niet bekend. Daarnaast is er tijdens de gesprekken tijd genomen om de informatie op de website te bekijken en is deze van commentaar voorzien.

De volgende punten zijn benoemd over de informatie op Rijksoverheid.nl:

- ... gaat uit van amicaal scheiden en uit elkaar gaan en houdt nauwelijks rekening met vechtscheidingen;
- ... houdt geen rekening met genderongelijkheid tijdens en na scheiding;
- ... houdt geen rekening met dat men wellicht niet wil scheiden of uit elkaar wil gaan, maar hulp bij bemiddeling zoekt;
- ... houdt geen rekening met kinderloze paren;
- ... is te veel geschreven vanuit de Nederlandse cultuur;
- ... mist tussenstappen, voorbeelden en differentiatie casussen;
- ... mist informatie naar hulplijnen, lokale instanties en buurthuizen.

In hoofdstuk 7 (conclusies) zijn meer bevindingen opgenomen.

5.6 De juiste informatie voor de kwetsbaarste groepen

Deze inzichten worden aan het einde van dit hoofdstuk expliciet genoemd, omdat de kwetsbare groepen onder mensen met een bi-culturele achtergrond extra drempels ervaren bij het krijgen van de informatie- en hulpmiddelen en daarom specifieke aandacht behoeven. Daarnaast gaat het hier om uiteenlopende kwetsbare groepen en vormen zij onder de mensen met een bi-culturele achtergrond een grote groep.

Uit zowel het veldwerk als tijdens de co-creatiesessie is naar voren gekomen dat de (goede) informatie nu nog onvoldoende aankomt bij degenen die dat het nodigt hebben. De kwetsbare groepen onder mensen met een bi-culturele achtergrond hebben een of meerdere onderstaande kenmerken:

- meerdere generaties huwelijksmigranten;
- machtsongelijkheid tussen man en vrouw en/of tussen de huwelijksmigrant vergeleken met de schoonfamilie;
- weinig financiële middelen en/of economisch afhankelijkheid;
- weinig of geen hulp uit de gemeenschap of lokale hulpbronnen (geen vangnet);
- niet bekend met de sociale kaart (Nederlands systeem van hulpgevend instanties);
- kennisachterstand op religieuze en juridische regels;
- taalachterstand en de Nederlandse taal niet onder de knie;

- digitaal niet vaardig zijn;
- Surinaams-Hindoestaanse jongeren (die willen scheiden of uit elkaar gaan, maar vanwege afkeuring in religie en geloof in reïncarnatie lijkt zelfdoding een gemakkelijker keuze).

Waar de 'niet kwetsbare' groepen mensen met een bi-culturele achtergrond vaak familieleden hebben om hen te helpen, hebben mensen uit de kwetsbare groepen, zoals huwelijksmigranten en de eerste generatie migranten dat vaak niet. Zij zijn meer afhankelijk van vrienden die zij ondertussen hebben gemaakt.

"Hij is nu bij een vriend die een goed betaalde baan heeft en waar hij zich dus wel kan inschrijven *en* uitkering heeft aangevraagd. Dat is ook de enige persoon in Nederland aan wie hij dit verhaal kan vertellen. Het onderwerp scheiden is nog best een taboe en veroordeeld in de community. Hij heeft het wel verteld aan zijn moeder in Marokko, van wie de gezondheid meteen hollend achteruit is gegaan toen hij haar over de scheiding heeft verteld." — *Interview man Daadkracht*

Deze kwetsbaarste groepen mensen met een bi-culturele achtergrond hebben materiële hulp en informatie over scheiden en/of uit elkaar gaan nodig. Ze hebben vaak prangende vragen over hun rechten en plichten met betrekking tot hun verblijfsstatus, partneralimentatie, huisvesting, inkomen en kinderen. Deze behoefte aan hulp en informatie geldt voor alle mensen die gaan scheiden of uit elkaar gaan, maar is voor de kwetsbaarste groepen het urgentst omdat dit door bovengenoemde redenen niet (of te laat) bij hen terechtkomt.

Het onderliggende patroon dat hier waarneembaar is, is dat de betrokkenen (zowel de informele als de formele partijen en instanties) beter ondersteund moeten worden om deze kwetsbare groepen te bereiken en van goede hulp en informatie over scheiden en uit elkaar gaan te voorzien. Hieruit is de volgende ontwerpvraag voortgekomen die tot de co-creatie-sessie op 8 juni 2023 heeft geleid, namelijk:

Hoe kunnen we de betrokkenen beter ondersteunen om (kwetsbare?) mensen met een bi-culturele achtergrond van goede informatie over scheiden en uit elkaar gaan te voorzien?

Het verloop en de uitkomsten van de co-creatie-sessie zijn in het volgende hoofdstuk 'Oplossingsrichtingen' te lezen.

6. Oplossingsrichtingen

In dit laatste inhoudelijke hoofdstuk worden de uitkomsten van de co-creatiesessie uiteengezet, naar aanleiding van het vierde doel van dit designproject:

Het aanbieden van ontwerprichtingen aan DPC voor het uitbreiden en/of bijstellen van het huidige communicatie- en informatieaanbod omtrent scheiden en uit elkaar gaan.

6.1 Proces co-creatiesessie

In het hoofdstuk over methoden is het proces van de co-creatiesessie uitgebreid toegelicht. In het kort: tijdens de co-creatiesessie is gebruik gemaakt van een canvas (Bijlage 4) om inzichten te verzamelen, het belangrijkste probleem rondom informatie- en hulpverlening te formuleren en eerste oplossingsrichtingen te bedenken. Elk team werkte aan hun eigen canvas waarvan de data plenair werden gedeeld.

6.2 Validerende inzichten

In zowel de plenaire gedeeltes als tijdens de gesprekken in de teams kwam een aantal thema's naar voren die al eerder in het veldwerk zijn opgehaald. Deze thema's worden hier niet verder toegelicht, omdat dit uitgebreid in eerdere hoofdstukken is gedaan. De volgende onderwerpen werden het vaakst genoemd:

- formele hulp is vaak onzichtbaar en moeilijk te vinden;
- tegelijkertijd worden advocaten vaak sneller en als eerste (online) opgezocht;
- familie en kennissen bieden belangrijke hulp;
- informatie rondom scheiden en uit elkaar gaan is:
  - abstract en algemeen;
  - overweldigend door de hoeveelheid;
  - niet cultuursensitief;
  - niet voor iedereen te begrijpen vanwege taalachterstand/-gebrek.
- kwetsbare en onzichtbare groepen verdienen meer aandacht:
  - zij hebben hulp en informatie hard nodig, maar krijgen/vinden het nu niet;
  - ze zijn onbekend voor de instanties en kunnen moeilijk bereikt worden;
- (praktische) gevolgen van scheiden en uit elkaar gaan;
- angst/onzekerheid over de uithuisplaatsing en het verliezen van kinderen;
- rekening houden met verschillen in:
  - (internationale versus nationale) wetgeving;
  - (religieuze) huwelijksvoltrekkingen;
  - contracten (zonder samenlevingscontract);
- scheiden en uit elkaar gaan is vaak nog een taboe;
- mensen beschrijven hoe ze in het proces van scheiden en uit elkaar gaan van het kastje naar de muur worden gestuurd, met name door het bureaucratische systeem. Zij voelen zich hierin niet gehoord, wat veel wantrouwen scheidt jegens gemeenten en overheid.

Tevens is er een aantal andere inzichten gevalideerd die wel zijn genoemd, maar minder vaak naar voren kwamen:

- er is nog onvoldoende aandacht voor mannelijke slachtoffers;

- mensen moeten lang wachten tot het nemen van de stap naar scheiden of uit elkaar gaan;
- oorzaken van scheiden en uit elkaar gaan, zoals huiselijk geweld of familiebemoeienis (zie ook hoofdstuk 4.4);
- rol (en misbruik) van schoonfamilie;
- veranderende man-vrouw rolverdeling.

Daarnaast zijn er tijdens de co-creatiesessie nieuwe inzichten waargenomen die hieronder worden uiteengezet.

6.3 Nieuwe inzichten

Tijdens de co-creatiesessie zijn nieuwe inzichten opgedaan over hoe complex scheiden en uit elkaar gaan is voor mensen met een bi-culturele achtergrond. De complexiteit wordt veroorzaakt doordat meerdere problemen zich tijdens het proces van scheiden en uit elkaar gaan voordoen en deze nauw in verband met elkaar staan. Door de multi-problematiek waarin mensen in deze situatie zich bevinden, raken velen het overzicht kwijt. Dit maakt het scheidingsproces ingewikkeld voor de mensen die zelf in een scheiding liggen, maar ook voor de helpers.

Daarnaast geven de deelnemers van de co-creatie specifiek aan dat de samenwerking tussen formele en informele hulp nog onvoldoende op elkaar is afgestemd. De informele helpers noemen een aantal verdiepende punten en voorbeelden waar zij in de samenwerking met de formele helpers tegenaan lopen:

1. **onmacht door kennislacune:** mensen kloppen via via bij hen als informele helpers aan, maar sommige cases zijn zo ingewikkeld dat men niet altijd inhoudelijke hulp kan bieden. De hulpzoeker rekent op de informele helper. Om teleurstelling te voorkomen, staat de informele helper voor een uitdaging om uit te zoeken welke formele helpers, zoals instanties en hulpverleners, betrokken moeten worden;
2. **bewijslast genereren:** bij het doorsturen naar professionele hulp wordt aan de informele helper gevraagd om zoveel mogelijk bewijzen mee te sturen, die het verhaal van de persoon die wil scheiden en uit elkaar gaan onderstrepen. Denk hierbij aan een opvangcentrum voor huiselijk geweld, zoals de Blijf Groep, wanneer huiselijk geweld één de redenen is om te scheiden of uit elkaar te gaan. De professionele helpers geloven het verhaal van de persoon in scheiding niet altijd, wat het risico op escalatie in de huiselijke kring van de hulpzoeker tot gevolg kan hebben;
3. **niet serieus genomen worden:** de informele helpers en buurtteams hebben het gevoel dat ze niet altijd serieus worden genomen door de formele hulporganisaties. Dit wordt versterkt door bepaalde vooroordelen en stereotyperingen die heersen over de informele hulp, zoals het wel of niet beschikken over een bepaalde deskundigheid. Daarnaast wordt niet altijd geaccepteerd dat informele helpers meekomen naar afspraken, voor mentale steun en/of om te vertalen. Het gevolg is dat de mensen die de taal niet machtig zijn zich onvoldoende kunnen uiten en niet de juiste hulp ontvangen;
4. **preventief informeren over scheiden en uit elkaar gaan wordt nog onvoldoende gedaan:** hiermee wordt bedoeld dat men al in de fase voordat men trouwt en of wanneer men net getrouwd is, wordt geïnformeerd over de stappen die men kan nemen mocht de relatie stuklopen;
5. **sommige mensen kunnen niet online bereikt worden:** ondanks het aanbod van de informatie in verschillende talen, omdat ze weinig tot geen digitale vaardigheden en geen sociaal netwerk hebben;

6. **Facebook:** dit sociale-mediakanaal moet volgens de deelnemers niet onderschat worden als populair medium onder mensen met een bi-culturele achtergrond en als locatie om informatie in te winnen (in eigen taal);
7. **decentralisatie:** elke gemeente vult de wet- en regelgeving anders in, waardoor hulp en informatie versnipperd zijn en het onduidelijk is bij wie je terecht kunt.

6.4 Vier concepten voor oplossingsrichtingen

In de co-creatiesessie hebben de teams gebrainstormd over een gewenste uitkomst en oplossingsrichting passend bij het door hen geformuleerde belangrijkste probleem. Hieronder worden de vier concepten kort toegelicht.

1. Met liefde uit elkaar – Maatwerk bij Scheiden en uit elkaar gaan

Sleutelwoorden: loket, voorlichting en maatwerk.

Het idee: een fysiek en online loket waar je, als je gaat informeren over scheiden en uit elkaar gaan, kan verwachten dat hulpverleners bekend zijn met verschillende religieuze regels en ook met verschillende vormen van huwelijksvoltrekking.

- Voor mensen die zelf gaan scheiden of uit elkaar gaan, maar ook voor kinderen van ouders die gaan scheiden of uit elkaar gaan, informele instanties en/of andere betrokkenen.
- Onderdeel van bestaande landelijke juridische loketten met eigen specialisatie op scheiden en uit elkaar gaan.
- Multidisciplinair team van experts en ervaringsdeskundigen.
- Fysiek, website en telefoon beschikbaar in meerdere talen.
- Website wordt aangevuld met beeldmateriaal en een chatbot.
- Rekening houdend met angsten, taboes doorbreken, culturen, religies, en dergelijke.
- Inbedding informatie in inburgeringsexamen.
- Maatwerk en persoonlijke hulp bij scheiden en uit elkaar gaan.

2. Help de helpers helpen

Sleutelwoorden: samenwerking formeel en informeel, voorlichting en module.

Het idee: een voorlichtingsmodule gemaakt en georganiseerd door zowel informele als formele organisaties.

- Formele en informele organisaties ontwikkelen samen een voorlichtingsmodule rondom de thema's scheiden en uit elkaar gaan.
- Nadruk op nauwere samenwerking tussen de zelfhulporganisaties en instanties waardoor de politie of maatschappelijk werkers, en zelfhulporganisaties, zoals Nisa for Nisa, meer actief betrokken worden bij de totstandkoming van informatie en voorlichting. Nauwere samenwerking heeft als doel om de zelfhulporganisaties meer serieus te nemen.
- Voorlichtingsmodule kan uitgevoerd worden bij informele helpers, stichtingen, emancipatie groepen, burgerinitiatieven et cetera.
- De formele helpers doen vrijwilligerswerk bij zelfhulporganisaties.

3. Samen uit elkaar

Sleutelwoorden: voorlichting, kraam op een markt en straatcampagne.

Het eerste idee: voorlichting over scheiden en uit elkaar gaan op scholen.

- Voorlichting op scholen, zoals voor andere onderwerpen nu al wordt gedaan.
- Voorlichting wordt gegeven door ambassadeurs en ervaringsdeskundigen, bijvoorbeeld lessen op scholen (ervaringen over scheiden en uit elkaar gaan, speelse manier, kinderen en volwassenen). Voorlichting op instituten en scholen over weten waar je mee te maken krijgt, mocht je gaan scheiden of uit elkaar gaan.

Het tweede idee: informatiekraam over levensgebeurtenissen op markten.

- Kraam geeft informatie over levensgebeurtenissen in het algemeen. Als er alleen heel groot 'scheiden en uit elkaar gaan' op de banner staat, is de drempel te groot voor mensen om informatie te vragen, want dat valt te veel op.
- Informatie over grote levensgebeurtenissen, zoals trouwen, samenwonen, maar ook scheiden en uit elkaar gaan.
- Mensen kunnen zo meer spontaan langskomen en een telefonische of fysieke afspraak maken om verder door te praten.
- Bereiken van mensen die je online nu niet of onvoldoende bereikt door gebrek aan taal of digitale vaardigheden.
- Belangrijk dat er bij de kraam een multidisciplinair team aanwezig is dat expertise heeft en eventueel verschillende talen spreekt.

4. Hoe eerder, hoe beter

Sleutelwoorden: preventief informeren, on- en offline en samenwerken organisaties.

Het idee: een on- en offline toolkit voor preventief informeren.

- Informeren over scheiden en uit elkaar gaan moet meer preventief gedaan worden.
- De kern van de informatie is regelgeving en praktische zaken.
- Online toolkit kan een e-learning of een lespakket zijn.
- Beschikbaar voor ambtenaren, (in)formele hulpverleners, voor mensen die denken over scheiden of uit elkaar gaan.
- De informatie zou ook verspreid kunnen worden via flyers in meerdere talen op plekken zoals medische centra en gemeenten.
- De toolkit en informatie zijn gemaakt in co-creatie door alle betrokkenen en (in)formele hulpverleners en ervaringsdeskundigen. Die benoemen bijvoorbeeld dat er ook oog moet zijn voor de gevolgen van scheiden en uit elkaar gaan voor eventuele kinderen.
- Online toolkit ook in het buitenland beschikbaar, bijvoorbeeld via ambassades.

Uit de ideeën is de ontwerpvraag van de co-creatiesessie duidelijk hoorbaar: de oplossingsrichtingen moeten alle betrokkenen rondom scheiden en uit elkaar gaan beter ondersteunen. Zowel preventief als tijdens het proces, zowel online als offline, zowel door informele als formele betrokkenen en hulpverleners. Elk team benadrukte het belang van een betere, nauwere samenwerking tussen laatstgenoemde partijen. De co-creatiesessie maakte hier al een begin in, maar een vervolg is nodig om de samenwerking te verstevigen en de oplossingsrichtingen verder uit te werken. Alle aanwezige partijen hebben aangegeven dat hier een groot enthousiasme voor en behoefte aan is.

7. Conclusies

De Rijksoverheid is op zoek naar handvatten voor het verbeteren van het informatieaanbod over scheiden en uit elkaar gaan aan mensen met een bi-culturele achtergrond. Het relatief kleine aantal gesprekken met praktijk- en ervaringsdeskundigen met een bi-culturele achtergrond staat een volledig sluitend antwoord over de kwaliteit van de informatievoorziening niet toe. We kunnen immers niet met een klein aantal interviews generaliseren naar een veel grotere populatie. Kwalitatief onderzoek staat wel het identificeren van trends in gesprekken toe. Die zijn in dit geval overduidelijk. Rijksoverheid.nl besteedt eenvoudigweg geen aandacht aan de complexiteit van scheiden en uit elkaar gaan voor mensen met een bi-culturele achtergrond. Daarbij moet worden vermeld dat deelnemers het ook niet makkelijk vonden om de informatie over scheiden en uit elkaar gaan te vinden. Ook zien deelnemers Rijksoverheid.nl over het algemeen niet als plek om informatie te vinden. Informatie in de onderdelen die ook voor hen nuttig zou kunnen zijn, bereikt hen daarmee niet.

Hoe dan verder? Het is belangrijk dat percepties onder bi-culturele Nederlanders inzichtelijk zijn voor diegenen die werken aan en met de informatievoorziening op Rijksoverheid.nl. We vatten de belangrijkste percepties over scheiden en uit elkaar gaan samen onder punt 7.1. De informatiebehoefte onder bi-culturele Nederlanders verschilt. Relevante aspecten worden samengevat onder 7.2. Uit de ontwerpsessie ten slotte volgden vier ontwerprichtingen. Ze worden besproken onder 7.3.

7.1 Percepties van scheiden en uit elkaar gaan onder Nederlanders met bi-culturele achtergrond

In het verleden waren scheiden en uit elkaar gaan onacceptabel en werd beide gezien als falen, vooral van vrouwen. Dat is veranderd. De verantwoordelijkheid voor een scheiding wordt meer bij beide partners gelegd. Er worden diverse redenen voor scheiden en uit elkaar gaan gegeven en deze zijn verschillend over generaties heen.

Percepties van scheiden en uit elkaar gaan zijn veranderd over generaties heen. Scheiden is voor de jongere generaties niet langer taboe en wordt meer gedoogd. Secularisatie en de minder prominente plek van het geloof hebben hieraan bijgedragen. Tegelijkertijd heeft toegenomen religieuze kennis inzicht geboden dat er ruimte is voor scheiden en uit elkaar gaan binnen het geloof. Toegenomen individualisme en vergrote sociaaleconomische onafhankelijkheid van vrouwen hebben ook een bijdrage geleverd aan de veranderende percepties van scheiden en uit elkaar gaan. Terwijl vrouwen een verschuiving maken van het thuisfront naar activiteiten buitenshuis, is het wel nog steeds zo dat mannen overwegend actief zijn buiten de deur en vrij onzichtbaar zijn als het gaat om de opvoeding van de kinderen en huishoudelijke taken. Verschillende Surinaamse deelnemers hadden het hierover. De veranderende man-vrouw verhoudingen worden dwars door alle gesprekken heen genoemd als een van de redenen voor scheiden en uit elkaar gaan.

Deelnemers zijn het erover eens dat (jonge) mensen tegenwoordig makkelijker uit elkaar gaan en scheiden. Ze wezen erop dat familiebemoeienis, financiële problemen, huiselijk geweld en miscommunicatie tussen partners vaak oorzaken zijn. Scheiden en uit elkaar gaan wordt gezien als gevolg van impactvolle persoonlijke problemen. Onder de grotere groep bi-culturele Nederlanders bevindt zich de heel kwetsbare groep van huwelijksmigranten. Op zich is dit geen enorme groep maar hun ervaring resoneert en laat scherp zien hoe en waarom scheiden en uit elkaar gaan bijzonder moeilijk kan liggen. We hebben het hier over eerste generatie Nederlanders met een bi-culturele achtergrond.

Voor deze mensen is scheiden of uit elkaar gaan een enorme stap die vaak door omstandigheden wordt afgedwongen als de nood heel erg hoog is. Huwelijksmigranten hebben te maken met ongelijke machtsverhoudingen, gebrek aan een sociaal vangnet, financiële afhankelijkheid, taalbarrières en weten niet waar ze naartoe kunnen voor vragen.

7.2 De informatiebehoefte van mensen met een bi-culturele achtergrond in kaart, met bijzondere aandacht voor het huidige informatieaanbod als het gaat om de levensgebeurtenis scheiden en uit elkaar gaan

Nederlanders met een bi-culturele achtergrond hebben in het proces van scheiden en uit elkaar gaan een voorkeur voor helpers uit de eigen gemeenschap, of dat nu informele (niet-formeel-gekwalificeerde) of formele helpers zijn die ze bijvoorbeeld vinden via zelfhulporganisaties.

Mensen met een bi-culturele achtergrond die in scheiding liggen, bekijken niet of nauwelijks de website van de Rijksoverheid en schakelen in de meeste gevallen een informele of formele helper in. Het was daarom belangrijk om niet alleen de informatiebehoefte van mensen die in scheiding liggen in kaart te brengen, maar tevens die van de helpers. Informatie- en hulpbehoefte liggen in elkaars verlengde. De reden dat algemene, bijvoorbeeld online, bronnen niet de eerste plek zijn waar informatie wordt gezocht, heeft te maken met het feit dat er regelmatig sprake is van andersoortige huwelijksvoltrekkingen dan die voor de Nederlandse wet. Onder de geïnterviewden bestond het beeld dat het vanuit een mono cultureel Nederlands perspectief moeilijk te begrijpen is hoe voor hen een (vecht)scheiding verloopt. Bijvoorbeeld omdat het moeilijk is om met familie bemoeienis af te rekenen of waarom steun van de familie juist zo belangrijk is. Diegenen die online de informatie over scheiden en uit elkaar gaan op Rijksoverheid.nl bekeken, vonden dat die erg versnipperd werd aangeboden. De terugkerende wens was dat er één centraal informatiepunt is op Rijksoverheid.nl waarbij informatie cultuursensitief wordt aangeboden. Ten tijde van de dataverzameling was zowel informatie voor burgers als informatie voor professionals beschikbaar. Dat zaaide verwarring.

Deelnemers hadden verschillende voorbeelden en wensen die onder het label 'cultuursensitief' vallen:

- informatie die wordt gevisualiseerd met inclusieve beelden waarop een diversiteit aan mensen en tekens te zien is, is toegankelijker dan informatie die alleen in woorden wordt aangeboden of informatie met afbeeldingen waarop iedereen wit lijkt te zijn;
- informatie met daarin de notie verwerkt dat, afhankelijk van de gemeenschap waarin je leeft, scheiden of uit elkaar gaan een taboe kan zijn, de druk van ouders en de gemeenschap sterk kan zijn, reputaties zeer belangrijk zijn, et cetera.

Daarnaast kunnen er meer gedetailleerde conclusies worden getrokken ten aanzien van de feedback op de voorlichting over scheiden en uit elkaar gaan op de website Rijksoverheid.nl:

- het lijkt alsof alle informatie op één berg is gegooid;
- er wordt te weinig rekening gehouden met de emotionele staat van de bezoeker;
- er mist een actueel en helder overzicht van:
  - lokale informele en formele hulpverleners;
  - rechten en plichten bij (het ontbinden van) verschillende soorten huwelijksvoltrekkingen;
  - informatie waar of bij wie kan (of moet) worden aangeklopt voor informatie over en het regelen van zaken als huisvesting en alimentatie;

- er is geen onderscheid in de tone of voice tussen een amicale scheiding en een vechtscheiding waarbij de medewerking van de partner niet vanzelfsprekend is;
- voorbeelden en casussen missen differentiatie;
- informatie over wat lokaal, nationaal (voor de Nederlandse rechter) of internationaal moet worden geregeld (als een huwelijk elders is voltrokken) is niet helder.

7.3 Ontwerprichtingen voor DPC voor het uitbreiden en/of bijstellen van het huidige informatieaanbod over scheiden en uit elkaar gaan

Er zijn vier ontwerprichtingen voor oplossingen geopperd om alle betrokkenen rondom scheiden en uit elkaar gaan beter te ondersteunen. Daarnaast moeten formele en informele hulpverleners beter en nauwer samenwerken.

Alle oplossingsrichtingen zijn erop gericht om informatie en daarmee hulp te bieden aan mensen die willen scheiden of uit elkaar gaan. Zowel preventief (in de sfeer van voorlichting), als wanneer een scheiding wordt overwogen of ingezet. Hulp moet online en offline worden aangeboden, zowel door (als voor) informele als formele betrokkenen en hulpverleners. Daarbij is het van groot belang dat formele hulp, zoals buurtteams en huisartsen, en informele hulpverleners, zoals zelforganisaties, beter en nauwer samenwerken.

De vier oplossingsrichtingen zijn:

1. *Met liefde uit elkaar – Maatwerk bij Scheiden en uit elkaar gaan*: een fysiek en online loket waar men kan informeren over scheiden en uit elkaar gaan;
2. *Help de helpers helpen*: een voorlichtingsmodule gemaakt en georganiseerd door zowel informele als formele helpers;
3. *Samen uit elkaar*: voorlichting over scheiden en uit elkaar gaan op scholen en een informatiekraam over levensgebeurtenissen op markten;
4. *Hoe eerder, hoe beter*: een on- en offline toolkit voor preventie die informeert over rechten, plichten en procedures bij scheiden en uit elkaar gaan.

Veel van wat is gesuggereerd, gaat de verantwoordelijkheid en de mogelijkheden van DPC te buiten. Praktische handreikingen als het bemensen van een loket of kraam of het geven van voorlichting op een school worden niet opgepakt door de Rijksoverheid, maar door gemeenten. DPC kan wél dergelijke lokale initiatieven ondersteunen door passende informatie aan te bieden in de vorm van meer diverse middelen. Er kan geattendeerd worden op waar sociale kaarten van informele en formele hulpverleners rondom scheiden en uit elkaar gaan te vinden zijn. Tot slot is in de co-creatiesessie geconcludeerd dat een vervolg van dit onderzoek wenselijk is waarin deze en andere oplossingsrichtingen verder uitgedacht kunnen worden in co-creatiesessies en gebruikerstesten, bijvoorbeeld gericht op de reikwijdte van DPC.

8. Aanbevelingen

Op basis van de inzichten en uitkomsten van dit designproject worden een aantal aanbevelingen gegeven.

1. Het **verbeteren van de huidige informatievoorziening** voor mensen met een bi-culturele achtergrond:
  - a. **maak informatie cultuursensitief**: we adviseren om informatie te visualiseren met inclusieve beelden waarop een diversiteit aan mensen en tekens te zien is. Dit is toegankelijker dan informatie die alleen met woorden wordt aangeboden of informatie met afbeeldingen waarop iedereen 'wit' lijkt te zijn. In die informatie is bijvoorbeeld verwerkt dat afhankelijk van de gemeenschap waarin je leeft, scheiden en uit elkaar gaan wellicht taboe kan zijn en de familiebetrefting sterk kan zijn;
  - b. **bied informatie in behapbare stukken aan**: bij scheiden en uit elkaar gaan moet er veel geregeld worden. Dat is niet altijd voor iedereen te overzien. Zeker niet voor mensen die midden in een scheiding zitten. Zo bevat de getoonde video op Rijksoverheid.nl een overdaad aan informatie over welke stappen te nemen bij scheiden en uit elkaar gaan. Door informatie op te knippen in thema's en daarop dieper in te gaan kan de bezoeker de informatie beter verwerken;
  - c. **houd rekening met de emotionele staat van de bezoeker**: uit de gesprekken blijkt dat informatie over scheiden en uit elkaar gaan op de website Rijksoverheid.nl nauwelijks rekening houdt met de gesteldheid van mensen die gaan scheiden of uit elkaar gaan. Er wordt van uitgegaan dat hij of zij rationele keuzes kan maken. Veelal is dit niet het geval. Zeker niet wanneer er sprake is van een vechtscheiding. Het is dan ook belangrijk om begrip te tonen voor de emotionele staat van de bezoeker door bijvoorbeeld aan te geven dat de bezoeker tijd kan nemen om informatie te laten bezinken. En wanneer iemand het moeilijk heeft, is een attentie om een keer te praten met een therapeut een vorm van begrip tonen;
  - d. **houd rekening met mensen in een vechtscheiding**: uit de gesprekken blijkt dat Rijksoverheid.nl nog te veel uitgaat van amicaal scheiden oftewel uit elkaar gaan met wederzijds goedvinden en medewerking. In de praktijk blijkt dit eerder een uitzondering dan de norm te zijn. Volgens de deelnemers wordt op Rijksoverheid.nl (los van doorverwijzing naar een mediator) nog onvoldoende rekening gehouden met vechtscheidingen, waarin tegenwerking en dreigementen van de (ex-)partner op verschillende fronten gangbaar is. Handvaten en informatie wat te doen in deze situatie zou dan ook wenselijk zijn. Denk hierbij aan informatie over het behoud van een verblijfstatus na een scheiding;
  - e. **breng nuances in de vragenlijst van het persoonlijk overzicht aan**: op Rijksoverheid.nl kan de bezoeker op basis van een vragenlijst een persoonlijk overzicht krijgen welke handelingen te verrichten bij scheiden en uit elkaar gaan. De vragenlijst dient aangevuld te worden met vragen die van toepassing zijn op mensen met meerdere of niet geregistreerde huwelijksvoltrekkingen. Aansluitend dient informatie over wat lokaal, nationaal (voor de Nederlandse rechter) of internationaal moet worden geregeld (als een huwelijk elders is voltrokken) verstrekt te worden;
  - f. **maak het persoonlijk overzicht duidelijk vindbaar**: na het invullen van de vragenlijst wordt niet meteen duidelijk wat de volgende handeling is. Het persoonlijk overzicht verschijnt

- namelijk onderaan de site in een pdf. Een doorklikfunctie waar direct het persoonlijk overzicht wordt getoond is wenselijk;
- g. **maak onderscheid in informatie op 'doelgroep'**: uit de gesprekken blijkt dat het onduidelijk is welke informatie voor wie bestemd is. Het lijkt alsof alle informatie op één hoop is gegooid. Hierbij is onderscheid in informatie voor de professional en informele helpers in een scheiding wenselijk;
  - h. **bied informatie in meerdere talen aan**: uit de gesprekken blijkt dat de mensen met een bi-culturele achtergrond niet altijd de Nederlandse taal voldoende beheersen. Daarom wordt geadviseerd om informatie in verschillende talen aan te bieden, bijvoorbeeld Arabisch, Turks, Spaans, Frans en Papiamentu, et cetera.
2. Het aanboren van **nieuwe manieren/kanalen om de informatievoorziening te verbeteren** voor de mensen met een bi-culturele achtergrond:
- a. **bied informatie niet alleen online, maar ook offline aan**: het bespreken van het onderwerp scheiden en uit elkaar gaan, bijvoorbeeld op scholen, in gebedshuizen of zelforganisaties kan de drempel verlagen om bij scheiden of uit elkaar gaan hulp te zoeken. Het voordeel hiervan is dat mensen die niet zo talig zijn informatie tot zich kunnen nemen en vragen hierover kunnen stellen. Daarnaast zijn vaak ook formele en/of informele helpers op dit soort bijeenkomsten aanwezig die de mensen verder kunnen begeleiden;
  - b. **houd rekening met de informatiebehoefte van de helpers in plaats van alleen de directe betrokkenen**: ook helpers, zoals hulpverleners en vertrouwenspersonen, hebben vaak een kennislacune op het gebied van scheiden en uit elkaar gaan. Scheiden en uit elkaar gaan is per definitie een complex onderwerp, omdat er met diverse factoren rekening gehouden moet worden, zoals meerdere huwelijksvoltrekkingen, verblijfsstatus, inzet van kinderen bij vechtscheidingen, huisvesting, et cetera. Het vraagt van de helper veel uitzoekwerk bij diverse (lokale) instanties die ook niet altijd een antwoord paraat hebben. Een handboek of tool waar alle actuele kennis op dit onderwerp is gebundeld zou uitkomst kunnen bieden.
3. Het uitvoeren van **vervolgonderzoek**: overweeg een vervolg aan dit designproject te geven. De gebruikelijke fasen die in een designproces worden doorlopen en tot nu toe in dit project aan bod zijn gekomen, zijn het ontdekken van het probleem, het spreken met de mensen om wie het gaat en een eerste iteratie op het bedenken van ideeën en concepten. Gewoonlijk zijn dit niet per definitie de beste ideeën, want er moet tijd worden genomen om de concepten te laten rijpen, te testen, erop te reflecteren en aan te passen.

De wens van de deelnemers aan de co-creatie sessie is dat zij geïnformeerd worden over het vervolg van dit project. Zij hebben er tijd en energie in gestoken. Al te vaak worden zijzelf en mensen die ze kennen, bevraagd zonder dat ze horen wat er met hun input is gebeurd. Terugkoppeling mag natuurlijk ook via ons als onderzoekers.

We bevelen de Rijksoverheid daarom aan om ook de vervolgfases in een designproces uit te voeren, namelijk een reflectie op de vorige fasen, het in co-creatie ontwerpen van de oplossingen, deze testen bij de mensen om wie het gaat/voor wie het bedoeld is en vervolgens weer verder te ontwikkelen. Wanneer hier een paar iteraties op zijn gedaan, kunnen de concepten definitief worden uitgewerkt en worden geïmplementeerd (Stompff, 2018).

Handreikingen voor vervolgonderzoek

Dit onderzoek heeft ook handreikingen en bouwstenen opgeleverd die toegepast kunnen worden als je mensen wilt betrekken in onderzoek en/of co-creatie. Deze handreikingen kunnen ook bij andere levensgebeurtenissen dan scheiden en uit elkaar gaan toegepast worden en kunnen ook bij andere specifieke groepen dan mensen met een bi-culturele achtergrond worden toegepast.

Werkwijze algemeen

- Wees bewust dat niet iedereen dezelfde uitgangspunten heeft, zoals normen, waarden, gedachtegoed en uit andere context komt. Zoek uit wat de uitgangspunten zijn voor mensen die je wilt betrekken, zodat je beter kan inschatten wat er wel en ook niet gezegd wordt. Zonder achtergrondkennis is tussen de regels door lezen, waar essentiële informatie zit, niet mogelijk.
- Zorg dat degene die het onderzoek uitvoert of co-creatie sessies begeleid zo dicht mogelijk bij mensen staat die je wilt bereiken. Wees bewust van het feit dat de gemiddelde onderzoeker bij de Rijksoverheid of onderzoeksbureaus ver af kan staan van mensen die je betreft. Dat is bijvoorbeeld het geval bij mensen met een bi-culturele achtergrond, maar ook bij jongeren.
- Zorg voor helder verwachtingsmanagement. Soms kan je als organisatie bepaalde onderwerpen en/of resultaten niet oppakken, omdat je daar geen invloed op hebt. Geef daarom vanaf het begin duidelijk aan wat het mandaat (waar heb je wel/geen invloed op) en de scope is.
- Het doen van onderzoek en/of co-creatie met mensen met specifieke kenmerken vergt een goede relatie en dus voldoende tijdsinvestering. Niet iedereen kan je direct iets vragen, zeker niet als het om gevoelige onderwerpen gaat. Eten meenemen en gezamenlijk nuttigen kan daarbij helpen en verbinden.
- Werken met een tijdlijn van een levensgebeurtenis kan helpen om in gesprek te gaan en relevante informatie en onderwerpen naar boven te halen die in eerste instantie niet direct relevant lijken, maar over tijd dat wel zijn. Het helpt ook om het gesprek op diepere lagen te voeren.
- Helpers, zoals belangenorganisaties en zelfhulporganisaties willen vaak samenwerken met overheidsorganisaties om hun eigen achterban te helpen. Help de helpers helpen.
- Zorg voor een vervolg of terugkoppeling van de onderzoeksresultaten om deelname voor een volgende keer open te houden. Alleen halen van informatie zorgt voor afhaken van mensen. Mensen willen weten wat er met hun inbreng wordt gedaan. Blijf mensen tijdens het hele proces betrekken.

Werkwijze co-creaties

- Diversiteit van deelnemers: zorg voor een diverse groep van deelnemers, onder wie mensen uit bijvoorbeeld verschillende bi-culturele gemeenschappen, formele en informele helpers, ervaringsdeskundigen en verschillende betrokkenen van de Rijksoverheid. Dit zorgt voor meerdere perspectieven en inzichten binnen de sessies.
- Facilitator: zorg voor een goede facilitator die ervaring heeft met het begeleiden van co-creatiesessies. De facilitator kan zorgen voor een veilige en open sfeer waarin alle deelnemers zich vrij voelen om hun mening te uiten en ideeën te delen. De neutraliteit van de facilitator speelt hier een belangrijke rol in. Dat betekent dat diegene bij voorkeur niet verbonden aan een van de aanwezige partijen is of een positie zonder inhoudelijk belang heeft.
- Setting: organiseer een co-creatie sessie in de eigen leefomgeving of bij een vertrouwde instelling voor de deelnemers, want dit stimuleert het gevoel van vertrouwen en verhoogt de participatie, bijvoorbeeld bij een zelfhulporganisatie, buurthuis of onderwijsinstelling. Een informele setting draagt hier ook aan bij. Tip: eten verbindt, zorg voor wat snacks of zoetheid.

- Participatie stimuleren: moedig actieve participatie aan door bijvoorbeeld interactieve werkvormen te gebruiken, zoals groepsdiscussies, brainstormsessies en (visuele) oefeningen. Zorg ervoor dat iedereen de kans krijgt om hun stem te laten horen en betrek deelnemers bij het ontwikkelen van oplossingen. Wees niet bang om tussentijds aanpassingen te doen als de groep of sessie dat nodig heeft.
- Empathie: toon begrip en empathie voor de ervaringen en uitdagingen van de deelnemers. Dit creëert een sfeer van vertrouwen en moedigt openheid aan. Luister actief naar de verhalen en inzichten van de deelnemers en stel verhelderende vragen om een dieper begrip te krijgen. Stel je oordeel hierbij uit.
- Concrete actiepunten: zorg ervoor dat de co-creatiesessies resulteren in concrete actiepunten en aanbevelingen. Identificeer specifieke verbeteringen die kunnen worden doorgevoerd in de informatievoorziening en dienstverlening. Stel een duidelijk actieplan. Het is daarbij belangrijk dat er ook mensen vanuit de betrokken organisaties aanwezig zijn die actiepunten direct kunnen oppakken.

Inhoudelijk

- Doe altijd een goede stakeholderanalyse vooraf. Probeer ook het informele netwerk en lokale hulpverleners in kaart te brengen en te betrekken. Zij staan vaak het dichtst bij de mensen en weten meer over wat er speelt, ook op de achtergrond.
- Heb aandacht voor een beperkt doen- en denkvermogen van mensen bij levensgebeurtenissen. Dit geldt met name voor stressvolle levensgebeurtenissen, zoals scheiden, werkloos worden en overlijden of een combinatie hiervan
- Mensen vragen vaak eerst hulp in hun directe omgeving, bijvoorbeeld aan kinderen, familieleden, ervaringsdeskundigen, informele instanties, lokale hulpverleners, et cetera. Afhankelijk van de gevoeligheid van het onderwerp kan gekozen worden voor een informele vertrouwenspersoon en/of bemiddelaar. Als zij meegaan naar een overheidsinstantie, neem dan ook de informele vertrouwenspersoon en/of bemiddelaar serieus en betrek hen bij gesprekken.
- Professionele instanties die vaak bij stressvolle levensgebeurtenissen benaderd worden zijn: huisartsen, buurtteams, therapeuten, psychologen, maatschappelijk werkers, advocaten en het juridisch loket.
- Cultuur verandert in de loop van de tijd. Het verandert ook in de verschillende generaties en rolverdelingen, bijvoorbeeld tussen mannen en vrouwen, maar niet iedereen heeft daarbij hetzelfde tempo. Check bij een herhaalonderzoek of co-creatie sessie altijd of er veranderingen zijn opgetreden in de tussentijd. Zo zijn vrouwen met een bi-culturele achtergrond van het binnen domein ook naar buiten domein actief geworden, maar zijn mannen nog steeds vooral actief op het buiten domein. Dit komt bijvoorbeeld doordat vrouwen hun rijbewijs halen of opleidingen volgen en afronden. Jongeren vanuit mbo vinden diversiteit veel meer gewoon door de diversiteit in de klas dan mensen van boven de 70.
- Mensen met een bi-culturele achtergrond zijn onderling zeer divers. Houd daar rekening mee.
- Zorg voor toegankelijke en cultureel sensitieve informatie en diensten. Houdt rekening met eventuele taalbarrières en culturele normen en waarden.
- Het geven van informatie en bespreekbaar maken van een onderwerp hoeft niet alleen op het moment te zijn dat de levensgebeurtenis speelt, maar kan ook preventief op andere momenten. Bijvoorbeeld bij een huwelijk ook informatie over een kind krijgen en scheiden geven, bij immigratie uitleg geven over rechten en plichten. Ook kan voorlichting op scholen over levensgebeurtenissen helpe (waardoor kinderen ook ouders weer kunnen helpen). Denk ook aan informatie over rechten en plichten bij 18 jaar worden.

- Bij een levensgebeurtenis kunnen ook andere zaken een rol spelen, zoals de woonsituatie, kinderen, taal, culturele achtergrond, religie, financiën, (schoon)familie, ontbreken van een sociaal netwerk, verschil in rol van vaders en moeders en/of andere verzorgers, huiselijk geweld, machts- en afhankelijkheidsverhoudingen. Probeer breed te kijken voordat de diepte in gegaan wordt. Ga na of je het juiste probleem oppakt voordat er naar oplossingen gekeken wordt.
- Zorg voor behapbare informatie op 1 plek, bij voorkeur niet alleen in taal, maar ook visueel.
- Bied informatie niet alleen online, maar ook offline aan. Houd hierbij rekening met de informatiebehoeften van de helpers in plaats van alleen de direct betrokkenen.
- Kijk altijd naar verschillende scenario's /casussen bij levensgebeurtenissen om te bepalen welke onderwerpen en/of factoren relevant zijn om mee te nemen. Bijvoorbeeld wel of geen kinderen en de manier waarop iemand hulp zoekt
- Sommige mensen zijn extra moeilijk te bereiken, bijvoorbeeld kwetsbare en onzichtbare mensen. Zij verdienen meer aandacht, omdat zij de hulp en informatie vaak het hardst nodig hebben, maar dit niet krijgen/vinden. Zij zijn vaak onbekend bij de instanties en worden daardoor vaak vergeten, laat staan bereikt.

Bibliografie

Challouki, H. (2021). *Inclusieve communicatie Alles wat je moet weten om een divers publiek te bereiken*. Pelckmans Uitgevers Kalmthout.

Essayah, O. (2007). *"Mijn geld is mijn geld, zijn geld is ons geld". Een onderzoek naar perspectieven van Marokkaanse jongeren op genderverhoudingen in het gezin*. [Masterthesis] Faculteit der Sociale Wetenschappen, Vrije Universiteit.

Jak, L., Keers, T., Okoro, C. (2023). *Handreiking: BIPOC en biculturele lhbt+ personen Een verkenning van seksuele, sekse- en genderdiversiteit in divers Nederland*. Utrecht: Movisie.

Leurs, K. (2014). 'Ik wil niet dat mijn moeder achter me staat snap je?' — Hoe Marokkaans-Nederlandse jongeren zich het internet eigen maken. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 17(1), 5–26.

Sterckx, L., Dagevos, J., Huijnk, W. & Lisdonk, J. van (2014). *Huwelijksmigratie in Nederland. Achtergronden en leefsituatie van huwelijksmigranten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Stomppf, G. (2018). *Design thinking: Radicaal veranderen in kleine stappen*. Boom uitgevers Amsterdam.

Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park, CA: Sage.

Bijlagen

Bijlage 1 Vragenlijsten diepte-interviews

Vragenlijst Expert

Voorstellen

- Wat kun je over jezelf vertellen? Wie is ...? (Voorstellen, zelfidentificatie)

Beelden over scheiden en uit elkaar gaan

- Wat is jouw affiniteit met het onderwerp? Weet je van een scheiding in je kring, onder cliënten of gewoon in het nieuws waarbij je dacht: jeetje wat vreselijk of juist: dat hebben ze goed gedaan?
- Welke beelden/assumpties hebben/Hoe wordt over scheiden en uit elkaar gaan gedacht onder mensen met bi-culturele achtergrond? (Geïnstitutioniseerd/gangbaar)
- In hoeverre heb jij diversiteit in percepties waargenomen?
- Wat zijn redenen voor deze verschillen? (Verschillen door de tijd heen, generaties/jong-oud, man-vrouw, sociaaleconomische zelfstandigheid, opleidingsniveau, kennis van wet- en regelgeving, cultuur, religie et cetera.)
- Om welke redenen scheiden of gaan mensen uit elkaar met een bi-culturele achtergrond?

De reis

- Welke weg hebben mensen met een bi-culturele achtergrond doorlopen voordat ze bij jou aankloppen? Hoe zit het met hun kennis? En van wie krijgen ze hulp?
- Dienstverlening Rijksoverheid
- Respondent bekijkt de website van de Rijksoverheid (zoektocht liefst ook filmen)
- Ben je bekend met deze site?
- Wat is je indruk van de website? (toegankelijkheid, begrijpelijkheid voor mensen met een bi-culturele achtergrond)

Advies

- Heb je advies voor de Rijksoverheid? Hoe zou de informatie en dienstverlening van het DPC verbeterd kunnen worden? (Aspecten met betrekking tot internationaal recht misschien) (manier van presenteren, de vorm, inhoudelijke kennis, wat ontbreekt er aan informatie om de mensen met een bi-culturele achtergrond te kunnen bedienen).

Vragenlijst ervaringsdeskundige

- Wat kun je over jezelf vertellen (wie je bent)?
- Een grote vraag, maar zou je me kort kunnen meenemen in je levensverhaal tot nu toe? Wat zijn hoogte- en dieptepunten geweest? Wie waren de belangrijke mensen in je leven?
- Je gaf aan dat je op het punt staat om te scheiden of uit elkaar te gaan voor de tweede keer. Kun je me meenemen in hoe je tot dit besluit bent gekomen? Wat is acceptabel en wat maakt dat uit elkaar gaan de enige optie is? Wat zijn de overwegingen geweest?
- Hoe kijkt de omgeving hiernaar? En welke positie neem je daarin? Wie zijn de helpers en tegenwerkers?

- Scheiden of uit elkaar gaan doe je natuurlijk niet van de ene op de andere dag. Daar gaat een heel proces aan vooraf. Hoe kom je tot de kennis over welke stappen je moet nemen, et cetera? Wat lukt wel en waar loop je tegenaan? (Zie je dat anderen ook op deze manier doen of is dat voor anderen meer of minder een uitdaging (oorzaken)?)
- Respondent bekijkt de website van de Rijksoverheid (zoektocht liefst ook filmen).
- Zou je uit jezelf ook informatie opvragen op deze site? Waarom wel, waarom niet?
- Wat is je indruk van de website? (toegankelijkheid, begrijpelijkheid voor mensen met een bi-culturele achtergrond)
- Hoe zou de informatie en dienstverlening van het DPC verbeterd kunnen worden om de betreffende groep te bereiken? (manier van presenteren, de vorm, inhoudelijke kennis, wat ontbreekt er aan informatie om de mensen met een bi-culturele achtergrond te kunnen bedienen)

Bijlage 2 Opdracht Levenslijn

Voordat je aan de opdracht begint, weet dat je zelf bepaalt wat je wel en niet aan de ander wilt vertellen. Er is bovendien niets goed of fout. Het gaat om jouw mening en ervaring. We respecteren elkaars mening, ook als deze anders is. Mocht je vragen hebben over de opdracht, vraag gerust.

De onderstaande vragen gaan om het verleden, het heden en de toekomst.

- Wat zijn belangrijke ups en downs in jouw leven?
- Wat zijn belangrijke levensgebeurtenissen geweest?
- Moest jij tijdens die gebeurtenissen besluiten nemen?
- Wie was daarbij betrokken? Aan wie vroeg jij hulp? Wie help jij?
- Wie waren belangrijk in de verschillende fasen van je leven?
- Wat verwacht jij van de toekomst?

Bijlage 3 Visualisatie levensgebeurtenissen + vertalingen

Kindertijd	Broertje/zusje	volwassen worden	Opleiding	çocukluk	erkek kardeş ve kız kardeş	büyüme	eğitim
Uit huis gaan	Verhuizen	Emigreren	Huis kopen	Evden ayrılmak	taşınmak	göçmek/ göç etmek	Ev satın almak
Verloving	Trouwen	Scheiden	Kind krijgen	nişanlanmak	evlenmek	boşanmak	çocuk sahibi olmak
Dierbare verliezen	Ziekte/ongeluk	Baan vinden	Werkloos	yakınıni kaybetmek	hastalık / kaza	iş bulmak	işsiz
Genoeg/meer geld	Weinig/minder geld	Bedrijf starten	Bedrijf sluiten	çok para	az para	iş yeri açmak	iş yeri kapatmak
Hulp geven/vragen	Ruzie	Kleinkind krijgen	Geloof vinden/ versterken	yardım etmek/yardım istemek/sormak	kavga	torun sahibi olmak	imani güçlendirmek
Geloof minder/ kwijt	Vakantie/reis			dinden uzaklaşma	tatil		

مرحلة الطفولة	اخي / اختي (الصغير) (ة)	اصبح بالغا	دراسة/تعليم
ترك المنزل	انتقل - رحل	هاجر	شراء المنزل
خطوبة	زواج	طلاق	رزق بطفل
فقدان عزيز	مرض / حادثة	وجود شغل	عاطل
ما يكفي / المزيد من المال	القليل / لا يكفي من المال	فتح شركة	اغلاق شركة
قدم / طلب المساعدة	خصومة	رزق بحفيد	وجود / تقوية الدين
ضعيف/ خسر الدين	العطلة / السفر		

Bijlage 4 Canvas co-creatie-sessie

